

Eva Vaníčková, Věra Faierajzlová,
Marie Nejedlá, Jana Votavová

Škola přátelská dětem

Stručný průvodce manuálem UNICEF
pohledem nejlepšího zájmu dětí

Titul: Škola přátelská dětem. *Stručný průvodce manuálem UNICEF
pohledem nejlepšího zájmu dětí*

Autoři: MUDr. Eva Vaníčková, CSc.
Věra Faierajzlová
MUDr. Marie Nejedlá
Jana Votavová

Vydává: UK v Praze – 3. LF
Publikace vznikla v rámci projektu MZ OZS 6/313/2012

Vydání: první

Rok vydání: 2012

Sazba a tisk: Jakub Mrázek (<http://jakub.mrazek.cz>)

Cena: Neprodejný výtisk

ISBN 978-80-260-2883-3

Stručný průvodce manuálem UNICEF pohledem nejlepšího zájmu dětí

**Eva Vaníčková
Věra Faierajzlová
Marie Nejedlá
Jana Votavová**

Kvalitní vzdělávání je vzdělávání, které pracuje s každým dítětem a umožňuje všem dětem dosáhnout jejich plného potenciálu.

Manuál UNICEF „Škola přátelská dětem“ je výsledkem dlouhodobé práce týmu odborníků pod vedením Creama Wrighta. Základním východiskem dětem přátelské školy je respekt nejlepšího zájmu dětí, který je průsečíkem všech determinant kvality života dítěte.

ÚVOD

Školní docházka je zkušenost, která je společná pro většinu dětí na světě a je místem, jehož prostřednictvím společnost připravuje děti a mládež na jejich budoucnost, potažmo budoucnost společnosti. V této souvislosti je třeba přiznat, že školní docházka není pro každé dítě pozitivní zkušeností. Můžeme jmenovat řadu příkladů: nevytápěné budovy, nedostatek pitné vody, ergonomicky nevhodný školní nábytek, vysoká hlučnost, nevhodný materiál, tělesné tresty, ponižování, šikana, nepřiměřené tempo školní práce, nedostatek školních pomůcek, školní aktovky vážící 5 a více kilogramů a další.

Je srozumitelné, že tyto podmínky ovlivňují nejen pocity dětí, ale tím i jejich chování a ve výsledku vedou ke snižování školní úspěšnosti. Blokují tak naplňování potenciálu dětí. Některé děti jsou vystavené negativním podmínkám i mimo školu a pokud se jim nedostává jisté korekce a vzoru, jejich potenciál je ohrožený. Proto byl mezi **Rozvojové milléniové cíle** přijatý i cíl, který se nezaměřuje jen na dosažení plné školní docházky pro všechny děti, ale jehož účelem a smyslem je dosažení toho, aby školní práce vycházela z respektu nejlepšího zájmu dětí. To předpokládá provoz „bezpečných a ochraňujících“ škol, adekvátně vzdělané a profesně připravené učitele, zdroje a podmínky v prostředí školy. Současný důraz na rozvoj sociálních kompetencí žáků je veden snahou podpory jejich sebekoncepcce, vzájemné úcty, respektu a spolupráce.

Tato myšlenka předznamenává současnou renesancí školy. Ze školy, která byla v době osvětlení nositelem racionální inteligence

a informovanosti se postupně stává místem kultivace sociálních a emocionálních dovedností. Je třeba přiznat, že současná škola již není pro rodiče a často i většinu žáků výhradním zdrojem nových informací, ale měla by být místem, kde se uplatňuje multidimenzionální koncept rovného přístupu ke všem dětem, jejich základním potřebám, který vytváří předpoklad pozitivního prožívání školní docházky.

Různé školy se zaměřují většinou jen na kvalitu vzdělávání, nicméně je třeba konstatovat, že model UNICEF předpokládá společně zaměřený přístup nejen k vlastnímu učebnímu procesu, ale i k jeho podmínkám, osobnostem dětí, schopnostem učitelů a začlenění školy do komunity s respektem nejlepšího zájmu dětí v dlouhodobém horizontu.

Cílem průvodce Manuálem UNICEF je stručné seznámení s konceptem Školy přátelské dětem, jeho klíčovými principy, prostředím školy bezpečné, ochraňující a přátelské dětem a také důraz na zvýšení kvality výchovy ke zdravému životnímu stylu a podpoře zdraví.

Role učitelů, kvalita učebních pomůcek, interakce učitelů a žáků ve třídě, pedagogický proces a jeho facilitace, využití nových technologií, začlenění nových forem projektové výuky, inkluzivní vzdělávání všech dětí v dané komunitě, role pomocných pedagogických pracovníků/osobních asistentů je otázkou patřící výlučně do rezortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a proto jí nebude věnována v této publikaci pozornost.

Středem zájmu veřejného zdraví je otázka vhodných podmínek pro školní práci a těm budou patřit další stránky této publikace,

jejíž vydání podpořilo Ministerstvo zdravotnictví v rámci naplňování Úmluvy o právech dítěte v resortu zdravotnictví. Vzhledem k tomu, že každé dítě ve své proponované životní dráze čeká – nikoli zanedbatelný – počet let strávený ve škole, který i pro děti se základním vzděláním představuje více než desetinu délky jejich života, je zcela logické, že podmínky pro školní práci, od jejíž kvality se odvíjí nejen spokojenost jednotlivce, ale i společnosti, jsou základní podmínkou úspěšné školní docházky. (Manual UNICEF 2009)

Je třeba otevřeně konstatovat, že program Škola přátelská dětem oslovil zejména rozvojové země, ve kterých je doménou školní docházka jako taková, zajištění pitné vody, základních učebnic, počet dětí ve třídě apod. Přesto řada evropských zemí na základě klíčového přístupu nejlepšího zájmu dětí postupně rozšiřuje a transformuje školní prostředí tak, aby postupně program Přátelské školy naplňovala. V Evropě se tak můžeme setkat s řadou příkladů dobré praxe rozmanitých projektů. Absence akreditace či certifikace mezinárodního programu vycházející z respektu nejlepšího zájmu dětí je příčinou neurčitosti kritérií a indikátorů, což ztěžuje způsob realizace a evaluace projektu. Na druhé straně respekt klíčových principů Školy přátelské dětem dává škole, komunitě a rodičovské veřejnosti svobodu jedinečného a kreativního přístupu k jejich naplňování na základě místních podmínek, potřeb a přání.

SMYSL, RÁMEC A KONCEPT MODELU UNICEF

Přestože denně chodí do školy více než jedna miliarda dětí na světě, nemůže existovat jediný vzor školy, protože každé dítě má jiné potřeby. Smyslem modelu Škola přátelská dětem je zajistit bezpečné a ochraňující učební prostředí, bez diskriminace s širokou nabídkou inspirace pro vlastní pedagogický proces, které naplní specifické potřeby dětí.

Model Škola přátelská dětem je jednoduchý, má 4 východiska:

- vzdělávací proces s respektem nejlepšího zájmu dětí
- prostředí školy musí být bezpečné, zdravé a ochraňující
- vysoká odborná erudice učitelů a dostatek zdrojů
- ochrana a podpora práv dětí

Rámec modelu předpokládá, že prostředí školy bude pracovat s takovými nástroji, které budou rozvíjet schopnosti dětí. Smyslem modelu je zajistit, aby žádné dítě nebylo v nevýhodě a aby každé dítě mohlo plně rozvinout svůj potenciál. S tím úzce souvisí otázka školní zralosti dětí a proto v mnoha zemích dochází k integraci předškolního a školního vzdělávání na straně jedné, ale na straně druhé také dochází k integraci celoživotního vzdělávání a školního vzdělávání. Cílem integrace celoživotního vzdělávání v rámci začleňování škol do komunity je zvyšování informovanosti, ale také podpora a rozvoj rodičovských kompetencí.

Některé dílčí poznatky ukazují, že jde o nákladově efektivní investice do budoucnosti dětí, které přinášejí v budoucnosti ekonomický i sociální benefit.

Školy přátelské dětem znamenají integraci dětí se zdravotním postižením, dětí se specifickými potřebami a dětí všech minorit s podporou využití jejich mateřského jazyka ve škole. Školy respektují kulturní a sociální odlišnosti některých dětí a naopak je využívají pro obohacení vzdělávacího procesu.

Koncept Škola přátelská dětem vychází z respektu práv dětí, který je charakterizovaný následovně:

- škola je významný osobní a sociální prostor v životě dětí a proto je třeba, aby splňoval určité požadavky na bezpečnost a podporu citového a psychického rozvoje
- učitelé jsou jedním z nejdůležitějších faktorů při vytváření otevřené a respektuplné komunikace a interakce
- děti potřebují respekt, podporu, ochranu, motivaci a stimulaci k rozvoji svého potenciálu
- rodiče a jejich aktivní spolupráce se školou, participace na nabídce školy pro celoživotní vzdělávání rodičů a členů komunity
- přátelská nabídka školy pro naplňování potřeb dětí i v mimoškolních aktivitách

Základním posláním škol je realizace práva dětí na poskytování vzdělání v dobré kvalitě, tím jejich poslání ale nekončí, pokračuje dalšími „povinnostmi“, kam patří např. pomoc dětem učit se, co je třeba se naučit, využití nových technologií, zlepšování pohody během pedagogického procesu, zajištění bezpečného a ochraňu-

jícího prostředí bez přítomnosti násilí a zvyšování motivace učitelů k dalšímu vzdělávání.

Právo dětí na vzdělávání má dvě základní vlastnosti:

- pro konkrétní dítě hledat konkrétní školu (komunita musí mít na paměti blaho všech dětí – z vyloučených komunit, se zdravotním postižením, z minorit apod.)
- konkrétní škola respektuje nejlepší zájem konkrétního dítěte (včetně jeho zdraví, školního stravování, ochrany před úrazy a násilím atd.)

Práva dětí ve školách odráží dobrou kvalitu školní docházky a vyznačují se několika základními hledisky:

v rovině dětí

- nevykloučovat, nediskriminovat ani nepřipustit stereotypy na základě rozdílů
- poskytovat bezplatné, povinné a dostupné vzdělání i dětem z ohrožených rodin
- respektovat rozmanitost sociokulturního zázemí dětí
- naplňovat specifické potřeby dětí

v rovině pedagogického procesu

- podporovat kvalitní výukové procesy s individualizací výuky odpovídající vývojovým potřebám každého dítěte
- rozvíjet kooperativní, demokratické učební metody
- poskytovat strukturovaný obsah a kvalitní materiály a zdroje
- zvyšovat dovednosti učitelů

- podporovat školní úspěšnost dětí tím, že škola pomáhá dětem učit se – co a jak

v rovině podpory a ochrany zdraví

- zajišťovat zdravé, hygienické a bezpečné školní prostředí školy a jejího okolí, a také všech školních učeben
- zajistit vysoce erudovanou výchovu ke zdravému životnímu stylu
- nabídnout nebo zprostředkovat nabídku služeb veřejného zdraví, např. nutriční poradenství, prevence úrazů a násilí, prevence kouření, konzumace alkoholu, nelegálních drog atd.
- zvyšovat dovednosti v oblasti první pomoci
- podporovat zvládání stresu a řešení konfliktů
- chránit před všemi formami interpersonálního násilí

v rovině genderového přístupu

- eliminovat genderové stereotypy
- vhodně pracovat se školními osnovami a pomůckami
- respektovat důstojnost každého
- dodržovat práva všech dětí

v rovině spolupráce

- vytvářet harmonické vztahy s rodiči s cílem posilování rodiny jako místa primární péče a výchovy
- podporovat místní partnerství v oblasti vzdělávání, trávení volného času, podpory zdraví a zdravého životního stylu rodin

Každá škola s ambicí stát se dětem přátelskou musí do svého konceptu zahrnout tři součásti **PPR: predikci, prevenci a reparaci**.

Predikce možných rizik a nebezpečí, které by mohly ovlivnit pobyt či cestu do školy může být ukázkou zapojení všech dětí, učitelů i rodičů tím způsobem, že každý vypracuje školní bezpečnostní mapu, která může předvídat bezpečné a nebezpečné prostory a aktivity (např. místo nejčastějších pádů, vysoký schod ve tmavém prostoru, místo, kde se nejčastěji odehrává šikana nebo sexuální obtěžování apod.), na základě které bude vypracovaná mapa prevence (např. změna osvětlení, uzávěra prostoru, zvýšený pedagogický dohled v určitých prostorách, změna režimu přestávek apod.), jejíž součástí bude již možná reparace.

Na základě prevence lze postupně odhalit rizika určitého negativního jevu, která mají ve svém důsledku snížení pocitu osobní pohody a zdraví dětí ve škole. Vůči rizikovým faktorům lze potom úspěšně postupovat stejnou metodou – zpracovat mapu výskytu rizik (místo, věk, pohlaví, třída, předmět, přestávka apod.) a opět vypracovat a přijmout preventivní opatření k jejich minimalizaci až eliminaci.

Stejný způsob lze zvolit také pro bezpečnou dopravu do školy, zdravé sezení ve školní učebně, zdravé školní stravování, minimalizaci šikany atd. (Manual UNICEF 2009)

Všichni víme, že již existuje program **Škola podporující zdraví**, jehož koncept byl v roce 1997 vypracován za podpory MZ ČR.

Podíváme-li se na obsah **Programu podpory zdraví ve škole** vidíme, že má čtyři části:

I. část – východiska podpory zdraví ve škole

- respekt k potřebám jedince
- komunikace a spolupráce

II. část – obsah programu podpory zdraví ve škole

- pohoda prostředí
- zdravé učení
- otevřené partnerství

III. část – tvorba projektu školy pro podporu zdraví

IV. část – síť škol podporujících zdraví. (Havlíková M. a kol. 1998)

Tento projekt vycházel ze stejného poznatku UNICEF, který v té době měl informace o tom, že každé čtvrté dítě je ve škole vystaveno bolesti či traumatu. Projekt Zdravých škol se v Evropě postupně a úspěšně rozvíjel. V roce 2001 realizovaná 1. Světová zpráva o násilí na dětech byla zdrojem i dalších informací týkajících se školního prostředí (např. diskriminace dívek, tělesné a kruté tresty, šikana, sexuální obtěžování, nedostatečný respekt specifických potřeb dětí, selekce vybraných skupin dětí, nevhodná dostupnost škol, zcela nevhodný nábytek, absence spolupráce s rodinou i komunitou atd.), které jednoznačně potvrzovaly deficit v naplňování práv dětí, zejména v respektu nejlepšího zájmu dětí a jejich participaci.

To byl motiv pro skupinu pedagogů a dalších odborníků, kteří pod vedením bývalého ředitele odboru vzdělávání UNICEF dr. Cream Wrighta a dr. Maily Pasic vypracovali **Manuál UNICEF Škola přátelská dětem**.

Zjednodušeně si lze představit, že tento model přijal za své model školy podporující zdraví, ale významně ho doplnil a obohatil o respekt práv dětí. **Článek 3 Úmluvy o právech dítěte** říká, že je třeba při každé činnosti, která se dotýká dětí respektovat jejich nejlepší zájem.

Škola takovým prostředím jistě je a proto se právě naplňování tohoto článku stalo mottem projektu Škola přátelská dětem.

Je jisté, že významnými aktéry podpory zdraví dětí jsou rodiče a učitelé. Proto se škola stala klíčovou institucí pro podporu zdraví, a z logiky věci i pro ochranu zdraví dětí.

Program Škola podporující zdraví byl v České republice po roce 1989 první, který přinesl ucelený pohled na postupnou změnu pojetí existující školy, vzdělávání a pedagogiky z hlediska očekávaných perspektiv a trendů společensko-politického vývoje, mezi něž patří strategie podpory zdraví obyvatelstva. Je proto koncipován jako dlouhodobý program pro každou školu a tím přispívá k procesu zkvalitňování českého školství jako celku. (www.program.spz.cz).

V roce 2001 byl zpracován program **Mezinárodní bezpečná škola**, který zastřešuje aktivity, které vedou ke snížení úrazů a násilí ve školním prostředí a vychovávají děti k nenásilnému chování s osvojenými preventivními návyky.

Dnes lze konstatovat, že model Školy přátelské dětem se stává dalším mezníkem na společenském rozvoji, protože jeho ambicí je kromě podpory a ochrany zdraví, tvorby přátelského prostředí bez zdravotních rizik, správně organizovaného pedagogického procesu, otevřeného partnerství s rodinou a komunitou a zejména prevencí úrazů a násilí také široký respekt všech práv dětí, který je předpokladem demokratické výchovy zaměřené na posilování humanistických ideálů a občanské zralosti i angažovanosti. Posledně jmenovaná je kompetence osvojovaná díky neformální participaci dětí, jejichž pohled při změně školy je základní podmínkou. Škola dnes, stejně jako celá společnost, zažívá pod vlivem nových technologií, ale i společenských změn řadu výrazných změn. Transformace školy

nemůže být dnes úspěšná bez spoluúčasti a spolupráce dětí. Tak jako se mění zdravotnictví z řady mnohalůžkových nemocnic nabízejících dlouhodobé hospitalizace v sérii vysoce specializovaných ambulancí a denních stacionářů, tak se mění škola. Z prostředí školy, do které bývá dětem umožněn vstup jen pár minut před začátkem vyučování s následným přísně strukturovaným režimem a opětovným uzamknutím školy po skončení vyučování se nabízí alternativa přátelského prostředí školy, která bude otevřená v určitém režimu nejen pro děti, ale i jejich rodiče a komunitu. Škola by se měla stát místem přátelského setkávání s cílem osvojovat si nové dovednosti, diskutovat nad novými informacemi i jejich využitím v praxi, a také být místem demokratické participace dětí s podporou projektového vyučování nejen dětí, ale i jejich rodičů a celé komunity. Tedy škola v nové roli jako místo kultivace sociální a emocionální inteligence.

Základní podmínkou kvality školy, stejně tak, jako tomu je u Zdravé školy, je **bezpečné a podnětné sociální prostředí**. Jeho vliv se projevuje v tom, že:

1. posiluje motivaci a zlepšuje neuropsychické předpoklady žáků i učitelů k plnění svých úkolů a úspěšnému zvládnutí svých rolí tím, protože má význam pro aktuální průběh výuky a učení – SPECIFICKÉ POTŘEBY KAŽDÉHO DÍTĚTE I SKUPINY, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA ROVNÝ PŘÍSTUP, PRÁVA NA PARTICIPACI A TOLERANCI ODLIŠNOSTÍ
2. navozuje pozitivní prožívání a tím snižuje riziko aktuálního stresu a riziko interference doznívajících negativních jevů do aktuální výuky a v dlouhodobém horizontu posiluje vyrovnanou sebekoncepci dítěte – ELIMINACE DISKRIMINACE,

RESPEKT NEJLEPŠÍHO ZÁJMU DĚTÍ, PODPORA SOCIÁLNÍCH KOMPETENCÍ – ZVLÁDÁNÍ STRESU A ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ VE TŘÍDĚ

3. působí na žáky i učitele formativně s benefitem přenosu vzorců chování do dalších sociálních prostředí – RESPEKT SPECIFICKÝCH POTŘEB KAŽDÉHO DÍTĚTE, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA ROVNÝ PŘÍSTUP, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA PARTICIPACI A TOLERANCI ODLIŠNOSTÍ
4. zvyšuje otevřenost a spolupráci žáků a ochotu ke spolupráci rodičů a komunity; vytváří předpoklady pro řešení nežádoucího chování – RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA PARTICIPACI, RESPEKT NEJLEPŠÍHO ZÁJMU DĚTÍ, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ SVOBODNĚ VYJADŘOVAT SVÉ NÁZORY, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA OCHRANU PŘED VŠEMI FORMAMI INTERPERSONÁLNÍHO NÁSILÍ, TABÁKEM, ALKOHOLEM A JINOU NELEGÁLNÍ DROGOU A PŘED VŠEMI NEGATIVNÍMI ŠKODLIVÝMI INFORMACEMI. (www.program-spz.cz)

Cílem obou projektů, tedy jak Zdravé, tak i Přátelské školy, je **rozvoj sociálních kompetencí** tak, aby úcta ke zdraví a schopnosti odpovědného chování za své zdraví i zdraví druhých osob patřila mezi celoživotní priority. To samozřejmě vyžaduje respekt nejlepšího zájmu dětí, toleranci kulturních odlišností, ale zejména soulad mezi proklamovanou tezí a reálným chováním školy i učitelů. Právě oblast výchovy ke zdravému životnímu stylu by měla být společným jmenovatelem nejen profesní přípravy všech pedagogů, ale i jejich osobní odpovědnosti v reálném vzdělávacím procesu.

Zdravá škola definovala klíčové životní kompetence, kterými se člověk podporující zdraví vyznačuje:

1. Rozumí holistickému pojetí zdraví, pojmům jako je podpora zdraví a prevence nemocí. Rozumí pojetí zdraví i nemoci jako výsledku vzájemně se ovlivňujících složek lidské bytosti (biologické, psychické, interpersonální, sociálně kulturní a environmentální) a interakce jedince s prostředím. Rozumí pojmům, které se vztahují k podpoře zdraví a prevenci nemocí, a dovede získat potřebné informace o zdraví, zdraví podporujících metodách, výrobcích a službách. **VÝCHOVA KE ZDRAVÉMU ŽIVOTNÍMU STYLU PROSTUPUJE VŠEMI ODBORNÝMI PŘEDMĚTY; UPLATNĚNÍ PROJEKTOVÉ A DRAMATICKÉ VÝCHOVY.**
2. Uvědomuje si, že zdraví je prioritní hodnotou. Reflektuje svůj systém hodnot a přesvědčení a dává je do souvislosti se zdravím svých a druhých lidí, společnosti a přírody. Dovede kriticky posuzovat vliv událostí, nabídek médií a dalších vnějších faktorů ke zdraví. **ENVIROMENTÁLNÍ VÝCHOVA ZAMĚŘENÁ NA VLASTNÍ KOMUNITU, ŠKOLU, RODINU A JEDINCE – EKOLOGICKÁ STOPA.**
3. Dovede řešit problémy a řeší je. Rozhoduje se mezi alternativami, volí způsob řešení, organizuje a plánuje svůj život, je připraven na změnu, počítá s celoživotním vzděláváním. **LIDSKOPRÁVNÍ VÝCHOVA, ZVLÁDÁNÍ STRESU V RŮZNÝCH SOCIÁLNÍCH PROSTŘEDÍCH, ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ A PARTICIPACE DĚTÍ VE ŠKOLE A KOMUNITĚ.**
4. Má vyvinutou odpovědnost za vlastní chování a způsob života. Dovede se chovat způsoby, kterými zlepšuje zdraví a snižuje

rizika. Realisticky reflektuje svoje osobní možnosti a omezení, snaží se dosahovat optimální míry podpory zdraví v rámci svých osobních limitů. ETICKÁ VÝCHOVA, RESPEKT NEJLEPŠÍHO ZÁJMU DĚTÍ, VÝCHOVA KE ZDRAVÉMU ŽIVOTNÍMU STYLU, PREVENCE VŠECH FOREM NÁSILÍ, PODPORA DUŠEVNÍHO ZDRAVÍ.

5. Posiluje duševní odolnost. Ovládá zásady a techniky duševní hygieny, umí si poradit se stresem, posiluje svojin duševní odolnost vůči nepříznivým životním událostem, negativním vlivům a škodlivým závislostem. PODPORA DUŠEVNÍHO ZDRAVÍ VE ŠKOLE A KOMUNITĚ, ZVLÁDÁNÍ STRESU, PODPORA RESILIENCE DĚTÍ VE ŠKOLE, PREVENTIVNÍ ŠKOLNÍ PROGRAMY, CELOŽIVOTNÍ VZDĚLÁVÁNÍ PRO RODIČE S CÍLEM PODPORY JEJICH RODIČOVSKÝCH KOMPETENCÍ.
6. Ovládá dovednosti komunikace a spolupráce. Používá je k vytváření pohody. SOCIÁLNÍ KOMUNIKACE, PARTNERSTVÍ, ETICKÁ VÝCHOVA. DRAMATICKÁ VÝCHOVA.
7. Spolupodílí se aktivně na tvorbě vhodných podmínek a prostředí pro zdraví všech. VÝCHOVA KE ZDRAVÉMU ŽIVOTNÍMU STYLU, RESPEKT NEJLEPŠÍHO ZÁJMU DĚTÍ A PRÁVA PARTICIPACE DĚTÍ.

Škola přátelská dětem rozšířila nebo blíže specifikovala okruh životních kompetencí dětí o další:

8. Typické je osvojení nenásilného chování a ochrana slabších spolužáků. ETICKÁ A LIDSKOPRÁVNÍ VÝCHOVA. PREVENCE VŠECH FOREM NÁSILÍ VE ŠKOLE, RODINĚ I KOMUNITĚ.

9. Jsou mu vlastní demokratické procesy řízení a rozhodování, zajímá se o veřejné dění. LIDSKOPRÁVNÍ VÝCHOVA, OBČAN-
SKÁ VÝCHOVA, RESPEKT PRÁVA DĚTÍ NA PARTICIPACI.
10. Pracuje samostatně, ale spolupracuje s týmem v zájmu vyšších
hodnot. ETICKÁ A LIDSKOPRÁVNÍ VÝCHOVA.
11. Respektuje životní hodnoty, umí plánovat a skloubit své pro-
ponované životní sociální role. VÝCHOVA K RODIČOVSTVÍ.

Závěrem lze shrnout, že model Škola přátelská dětem je zaměřen na rozvoj potenciálu dětí tím, že se soustředí na podporu a facilitaci všech práv dětí optikou jejich nejlepšího zájmu. Zaměřuje se nejen na vzdělávací výukový proces, ale též na zdraví, bezpečnost, výživu dětí, pocit osobní pohody dětí ve škole, profesní zdatnost učitelů, metody učebního procesu, a dále také na participaci dětí, na vytváření přátelského prostředí a podmínek pomáhajících dětem k osvojení jejich žákovské role.

**V pozadí stojí informace jejichž evaluace v několika dimen-
zích významně přispívá ke stanovení cílů konkrétní přátelské
školy:**

- školní zralost chlapců a dívek
- připravenost učitelů k naplňování specifických potřeb dětí
a respektu jejich práv
- integrace pohody školního prostředí do školního plánu práce
na podporu učení
- škola jako bezpečné prostředí (místa, rizika)
- respekt nejlepšího zájmu dítěte ze strany školy a učitelů
- příklady dobré praxe z oblasti výukových metod
- standart participace dětí ve třídě, škole, komunitě

- zdroje pro vytváření přátelského prostředí v učebnách s cílem podpory vzdělávacího procesu
- podpora naplňování potřeb dětí, nabídka různého poradenství, služeb atd.
- eliminace diskriminace na základě gender, etnicity nebo sociálního zázemí (Manual UNICEF 2009)

Důležité je pochopit, že manuál Školy přátelské dětem je víceméně teoretickým východiskem, které každá škola rozpracuje na své podmínky a potřeby sama pro sebe. Důležitým východiskem je výše uvedená evaluace potřeb. Je samozřejmé, že pro učitele bude hrát roli nabídka učebnic, různých výcviků a seminářů obsahující nové přístupy a metody práce. Základem všeho je pochopení Úmluvy o právech dítěte přijaté v roce 1989 Valným shromážděním OSN. Z různých výzkumů UNICEF se zdá, že realizace tohoto projektu naráží právě na nedostatečnou znalost, resp. správné **pochopení dikce Úmluvy a její filozofie**. To je tedy prvořadý úkol na cestě k budování Přátelských škol v České republice.

Závěrem lze shrnout, že Škola přátelská dětem je širokým rozvinutím programů Bezpečné školy a Školy podporující zdraví o všeobjímající aspekt respektu nejlepšího zájmu dětí.

KLÍČOVÉ PRINCIPY

Je důležité si uvědomit, že možnost volby při implementaci konkrétních cílů modelu Přátelské školy závisí na dynamice interakce mezi teoretickými východisky a možnostmi praxe (klíma, již daná lokace v městské zástavbě, dispozice interiéru atd.).

Model Škola přátelská dětem není dogma, ale stále se měnící proces na základě klíčových principů, vyvíjející se nejen v závislosti na společensko-vědním pokroku, ale také v závislosti na profilu žáků a osobnostech učitelů. Je nutno poznamenat, že **role učitelů** je v Přátelské škole **zcela zásadní a klíčová** a od jejího naplnění se odvíjí celá úspěšnost projektu.

Chabbott v roce 2004 publikoval zprávu, která popisovala dosavadní zkušenosti s implementací modelu Školy přátelské dětem a zjistil, že existuje široká variabilita konkrétních projektů, ale zejména velká odlišnost mezi různými zeměmi.

Je zcela logické, že Přátelské školy v některých rozvojových zemích, řeší zcela zásadní otázky, jako dostatek pitné vody, střechu nad hlavou apod., jiné se věnují rovnému přístupu ke vzdělání pro dívky i chlapce, integraci s předškolním vzděláváním, další školy vychází zejména z lidskoprávní výchovy a ochrany před všemi formami násilí a úrazů. V některých evropských zemích se daří otevřenému partnerství s komunitou a školy zde sehrávají klíčovou roli v celoživotním vzdělávání nejen rodičů dětí, ale i členů komunity s cílem zvyšovat jejich informovanost a podporovat sociální kompetence; tedy plnému naplnění zamýšleného cíle, kterým významně přispívají k rozvoji komunity. Předběžné studie ukazují, že se trans-

formací školy ve Školu přátelskou postupně mění i **klima komunity**, které se stává přátelským, o čemž svědčí pokles nežádoucího chování a naopak nárůst společných akcí, zábavy a rituálů.

Klíčové principy jsou odvozené od Úmluvy o právech dítěte a realizují se ve čtyřech krocích:

1. krok – měly by být definované v **souladu s prioritami národního vzdělávacího programu**
2. krok – na jejich základě je popsána **cílová charakteristika přátelských škol**
3. krok – z proponované charakteristiky přátelských škol a na základě dostupných zdrojů jsou vypracované **standarty v časové posloupnosti**
4. krok – následuje už jen **analýza úspěšnosti a evaluace modelu**, které mohou být inspirací pro školy, které se dosud nezapojily.

Klíčové principy:

- nejlepší zájem dítěte (individuální a skupinový přístup)
- právo na bezplatné a povinné základní vzdělání
- právo na přístup k informacím
- právo na harmonický vývoj dítěte a ochranu zdraví
- právo na ochranu dítěte před všemi formami násilí
- právo na ochranu před škodlivými informacemi
- právo formulovat své názory a svobodně je vyjadřovat
- právo na svobodu projevu, myšlení, svědomí a náboženství
- právo na poradenskou službu v oblasti vzdělávání
- právo dítěte na výchovu, která má směřovat k rozvoji osobnosti dítěte, posilování úcty k lidským právům, ke své kultuře, jazyku, hodnotám, míru, snášenlivosti a přírodnímu prostředí

- právo dítěte na odpočinek a volný čas
- právo na ochranu před krutým či ponižujícím zacházením či trestáním
- právo na informace o zdraví, výživě, hygieně, prevenci

Je třeba si uvědomit, že vzdělávání není privilegium dětí, ale povinnost společnosti vůči dětem. Hlavním principem projektu proto je, že škola je otevřená a vítá všechny děti bez jakéhokoli rozdílu (inkluzivní vzdělávání pro všechny děti v ČR). Škola nemůže pasivně vyčkávat na děti, které do ní přijdou, ale musí předem vytvářet takové prostředí, které bude přátelské pro všechny děti a pro všechny děti bude mít škola prostředky a způsob, jak je přivítat.

Vzdělávání dětí mohou nabízet různé typy škol:

- místní škola (pomáhá identifikovat děti, které jsou mimo systém)
- satelitní škola (nabízí ochranu především nejmenším žákům) u nás především malotřídni školy na vesnicích
- komunitní škola (vzdělává děti, které nemají přístup ke standardní škole) u nás zejména školy nabízející vzdělávání dětem se specifickými potřebami
- vzdělávání rodičů (týká se I. stupně zejména pro děti s odlišným mateřským jazykem)
- neformální vzdělávání (jsou ekvivalentem formálního systému, ale s pohyblivou školní docházkou) u nás nejsou zapotřebí.

Implementace modelu Škola přátelská dětem je eklektický proces a proto může být nastartován libovolným klíčovým principem. Platí, že implementace jednoho klíčového principu sama generuje potřebu implementace dalších principů.

Zvláštní pozornost je třeba v této souvislosti věnovat **demokratické participaci**, která je jedním z klíčových principů a představuje

interakci mezi žáky a učiteli i managementem školy. Tento princip není v našich školách dostatečně implementovaný, což stále souvisí s problémem přetrvávajícího podceňování dětí a mládeže, tak typického pro naši společnost. Přátelské prostředí školy respektuje fakt, že excelence ve vyučování může být dosaženo jen aktivní participací, jako je tomu v ostatním světě. Je třeba si přiznat, že pro takový způsob komunikace přichází do školy připravena jen malá část dětí. To podporuje záměr MŠMT rozšířit a podporovat předškolní přípravu dětí na školu (podrobně v samostatné kapitole z rukou koordinátorky odpovědné za projekt participace dětí a Národního parlamentu dětí a mládeže v ČR).

„Srdcem“ vzdělávání na každé škole je **interakce mezi žáky a učitelem** a je také jedním z klíčových principů. Cílem je rozvoj potenciálu dětí; jestliže má škola facilitovat potenciál dětí, musí přispívat současně k budování jejich sebeúcty a respektu k druhým lidem. Opakovaně se ukazuje, že školní prostředí hraje významnou roli v rozvoji vývojového potenciálu dětí a proto se World Education Forum konané v roce 2000 v Dakaru shodlo na tom, že **bezpečí, zdraví, inkluze a rovnost** jsou ve vzdělávacím prostředí zdroje vedoucí k excelenci vyučování.

Ukazuje se, že výše dva jmenované principy spolu souvisí a jeden umocňuje a facilituje či brzdí druhý.

Model Škola přátelská dětem představují čtyři hlavní oblasti:

1. umístění, exteriér a dispozice interiéru
2. škola a komunita
3. škola jako ochraňující prostředí a
4. samotné vyučování ač nikoli na posledním místě.

Škola přátelská dětem by měla být hlavním východiskem urbanistického plánu komunity a měla by být součástí jeho kulturního podtextu. Úkolem architektů je postavit školu (pokud budova školy stojí, navrhnout úpravu a vzájemnou provázanost komunity), která bude mít kouzlo přitažlivosti pro děti, umožní vytváření bezpečného prostředí pro všechny děti, umožní specifický režim pro děti se zdravotním postižením a děti se specifickými učitelskými potřebami, začlení knihovnu, klub volného času, dílnu pro tvořivou práci, pozemek apod., ve kterých bude zajištěn hygienický standart.

Učebny by měly být bezpečným prostředím vybavené mobilním nábytkem různé velikosti s využitím výukové interaktivní techniky. Škola přátelská dětem by měla zahrnovat i centrum pro intervenci dětem v akutní krizi a pomoc při zvládnutí školní docházky.

Škola přátelská dětem by se měla stát součástí každodenního života komunity. Nejen tím, že otevře svůj prostor v odpoledních a večerních hodinách s nabídkou různých zájmových a vzdělávacích aktivit pro děti, ale i pro rodiče s dětmi i rodiče samotné, ale také tím, že se bude podílet na kulturním a sociálním životě komunity (společná příprava kulturních programů s aktivní účastí dětí nejen pro rodiče, ale pro celou komunitu). Ze strany komunity a vedení školy je třeba věnovat pozornost motivaci a podpoře učitelů.

Budování bezpečného a ochraňujícího prostředí ve škole přátelské dětem je zcela zásadní prioritou, vycházející z různých statistik UNICEF o vysokém riziku nejen nemocí a úrazů, ale také některých forem interpersonálního násilí ve školách, rodinách, komunitě a společnosti. Jak ukázala první Světová zpráva OSN o násilí na dětech je prevalence násilí ve všech sociálních prostředích

velmi vysoká, obdobně jako expozice dalšími zdravotními riziky, např. znečištěným ovzduším, dostupností legálních i nelegálních drog atd. Z tohoto důvodu by každá Škola přátelská dětem měla věnovat prevenci závažných onemocnění (např. očkování, dnes také obezita), ale i prevenci úrazů, šikany, kyberšikany, sexuálního zneužívání a dalších forem násilí vysokou pozornost a začlenit je do vzdělávacího kurikula. Svým způsobem lze konstatovat, že právě tato oblast modelu Školy přátelské dětem je zcela novou kompetencí, která vychází z implementace článků 2., 19., 24., 28., 29. a 37. Úmluvy o právech dítěte. (Zákon č. 104/1991) Proto nepřekvapí jeho klíčová role. Charakteristiky modelů se v jednotlivých zemích v této oblasti budou nejvíce lišit díky indexu rizika; je-li v některých zemích klíčové zajištění pitnou vodou, potom v jiných to bude rozvoj poradenství a podpory dětským obětem násilí, ale i dětským agresorům.

Pro vlastní proces vyučování v modelu Škola přátelská dětem platí, že opouští užívané stereotypy a naopak rozšiřuje a využívá různé nové učební metody. To předpokládá změnu profesionální přípravy učitelů a podporu jejich rozvoje osobnosti. Příprava učitelů musí být stimulující, inspirující a motivující tak, aby si učitel sám mohl na základě vyhodnocení potřeb každého dítěte ve skupině určit individuální přístup k dítěti, vybrat a stanovit formy výuky za předem domluvené spolupráce s rodiči. Jako příklad lze uvést konkrétní dohodu pedagoga s rodiči na domácí přípravě podle vybrané učebnice s tím, že učitel seznámí děti s vybranými tématy např. formou exkurze, vyučováním v přírodě, návštěvou muzea, knihovny apod. (Vaníčková 2012)

Principem vzdělávání je způsob učení typický pro Přátelské školy: učení znalostem – učení být – učení žít společně – učení dělat, a to v prostředí, které splňuje základní principy:

Prostředí začíná s dítětem: každé dítě přispívá k diverzitě školy a má své vývojové a vzdělávací potřeby. (např. školní stravování, pitný režim, přestávky, relaxace, zvládání stresu, učebnice, školní pomůcky atd.)

Prostředí zdravé pro děti: škola nemůže dětem garantovat zdraví, ale může významně přispět k jeho podpoře a ochraně. (např. standart WC a umývárny, školní prostředí bez tabáku, alkoholu, ilegálních drog, hazardních her, zbraní; ergonomický školní nábytek, pohybové aktivity, mikroklima atd.)

Bezpečí pro děti: znamená nejen ochraňující prostředí, ale také nenásilnou interakci a sociální komunikaci. (nežádoucí je např. agrese, šikana, tělesné tresty, obtěžování, diskriminace a stigmatizace, rizika úrazů atd.) (Manual UNICEF 2009)

NEJLEPŠÍ ZÁJEM DÍTĚTE A ZÁKLADNÍ POTŘEBY DĚTÍ

Úmluva o právech dítěte přijatá Valným shromážděním OSN v roce 1989 a ratifikovaná ČR v roce 1991 mimo jiné říká ve článku 3:

„odst. 1 – **Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti** týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními ...;

„odst. 2 – státy ... se zavazují zajistit dítěti takovou ochranu a péči, která je nezbytná pro jeho blaho, přičemž berou ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za něho odpovědných, a činí pro to všechna potřebná zákonodárná a správní opatření.“.

Anglický originál textu obsahuje termín „**the best interest**“, který byl přeložen jako zájem, ale v pravém smyslu slova a porozumění filosofii Úmluvy, se jedná o **nejlepší zájem dětí** a proto s tímto českým termínem tato publikace pracuje.

Je třeba si uvědomit, že ačkoli je dítě subjektem práv, vyžaduje zejména pro svou zranitelnost a bezbrannost zvláštní péči a podporu.

Odborníci nad pojmem nejlepší zájem dítěte diskutují a pro pochopení a zasazení do kontextu, uvedeme konkrétní příspěvek, který se dotýká tří aspektů.

Prvním aspektem je kultura

Respekt k nejlepšímu zájmu dítěte je součástí určité kultury. Naše značně adultocentrická (na perspektivě dospělých založená) a **paternalistická kultura** dosud dítěti nepřiznávala v této věci velkou autonomii. Dítě samo není v takové kultuře uznáváno za natolik rozumného tvora, aby bylo schopno svůj zájem vyjádřit. Ten proto zastupují tradiční „patroni dětí“ – rodiče, případně zástupci státu a experti (pediatři, psychologové). Nejlepší zájem dítěte se tak může překrývat se zájmem rodičů, případně státu či odborníků. Tato kultura stále převládá a **dítě není vždy a dostatečně slyšeno a nemá šanci spolurozhodovat o věcech, které se ho bytostně dotýkají** (např. výběr školy, kroužků atd.).

Úmluva představuje v této souvislosti revoluci v historicky starších pojetích dětství, je výrazem emancipačního pojetí dětství, chápe dítě jako subjekt a nositele práv. Úmluva „osvobozuje“ dítě ze statusu závislé bytosti, když jej chápe jako aktivního nositele práv, schopného vyjádřit se ke svým zájmům. Článek 12 Úmluvy říká, že *státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni*. Úmluva je vyvrcholením určité kulturní změny ve vyspělých společnostech, zejména v západní a severní Evropě. Úmluva exportuje **emancipační kulturu po celém světě** a slouží jako nástroj kulturní globalizace dětství.

Druhým aspektem našeho tématu je osobnost

Zkoumat, pochopit a respektovat nejlepší zájem dítěte vyžaduje jistou osobnost a postoj k dětem, který lze označit **náklonností a láskyplností k dětem**. Zjišťování názoru dítěte vyžaduje určitou citlivost, schopnost vytvořit pocit bezpečí a důvěry, schopnost nebo aspoň snahu podívat se na věci z **perspektivy dítěte**. Tato schopnost by měla být typickým rysem každého učitele, protože bez porozumění světu dětí nelze souznít ve vzájemné interakci. (bude to stále já o voze, ty o koze)

Řemeslná učitelská dovednost bývá však na pedagogických fakultách v pozadí zájmu a bývá favorizována odborná znalost vybraných apochačnických předmětů. Děti nepotřebují, aby je vyučovali samí „Einsteiní“, ale aby byli v kontaktu s osobnostmi, které jim jsou nakloněné, láskyplné a ochotné s nimi ve vzájemné úctě a respektu spolupracovat na cestě za novým poznáním. Pro dospěle to znamená vzdát se části moci a ochotu demokratizovat sociální vztahy.

Třetím aspektem je sociální prostor

K tomu, aby dítě mohlo své potřeby, přání a názory vůbec projevit, potřebuje k tomu určitý sociální prostor. Sociální prostředí je jedním z klíčových principů modelu UNICEF Školy přátelské dětem. (Nosál 2012)

Nejlepší zájem dítěte vyjádřený v Úmluvě o právech dítěte, je de facto novou přidanou hodnotou Úmluvy jako třetího zásadního dokumentu týkajícího se práv dětí a je jádrem zorného úhlu pohledu, který umožňuje konstrukci nové filosofie práv dětí a přináší

emancipaci do společenského rozvoje a renesance škol. Vyjadřuje zájem společnosti na předávání svého potenciálu v zájmu přežití a rozvoje společnosti.

Již zmíněný problém v nedostatečném porozumění filosofii Úmluvy, můžeme demonstrovat na výsledcích průzkumu z roku 2006, podle kterého 94 % české populace ví, že existuje Úmluva o právech dítěte, ale jen pouhých 11 % si ji přečetlo, fakticky ji zná jen 8 %. A právě tyto výsledky by měly být odrazovým můstkem pro konstrukci modelu Škola přátelská dětem v našich podmínkách. Samozřejmě, že je třeba pracovat i s odlišnými životními a sociálními podmínkami života současných dětí a vzít v úvahu faktory ovlivňující transformaci života dětí.

Transformace života dětí:

- digitalizace životního stylu a život v kyberprostoru (riziko zneužití osobních dat, komerční sexuální zneužívání dětí)
- informace kontra poznávání bude mít za následek oslabení hlubinných vrstev osobnosti jako je imaginace, kreativita, intuice a spiritualita (klesá četba tištěných knih a sledování TV a stoupá Internet)
- nová forma mezilidské komunikace na základě virtuální sociální reality (skupina teenagerů nekomunikuje, ale každý píše SMS) povede až k digitalizaci sociálního pole
- komerční úspěch včetně osobní prezentace předpokládá práci s emocemi a proto budou používány stále intenzivnější podněty, ale na prožívání a spočinutí se nebude dostávat času a proto se bude prohlubovat povrchní přístup

Existuje potřeba blíže specifikovat pojem nejlepšího zájmu dítěte.

Panuje všeobecná shoda na tom, že nejlepší zájem dítěte se odvíjí od několika základních teoretických východisek:

- biologické vývojové zákonitosti
- věkové zvláštnosti
- práva dítěte
- vývoj osobnosti dítěte a mladistvého
- schopnost anticipace krátkodobého a dlouhodobého dopadu konkrétních kroků
- základní potřeby dítěte tělesné, psychické, emocionální, sociální, duchovní
- relevantní informace o rodině, konkrétní situaci
- časový horizont
- etika

Základní determinanty nejlepšího zájmu dětí:

- přední hledisko politické praxe a existence nezávislého centrálního úřadu
- zdraví dětí
- vzdělávání dětí
- rovný přístup
- rodina a sanace rodiny
- bezpečnost v komunitě a společnosti
- ochrana a péče pro děti v institucích
- životní prostředí
- ochrana před negativními vlivy

Vybrané indikátory základních determinant:

- % státního rozpočtu určeného „dětem“
- nemocnost, úmrtnost dětí
- jazyková gramotnost dětí
- počet dětí studujících SŠ, VŠ
- počet dětí zapojených přímo v pracovním procesu
- diskriminace v přístupu ke vzdělání, péči o zdraví atd. pro děti cizince, děti různých minorit
- participace dětí
- počet dětí žijících pod hranicí chudoby
- domácí násilí zahrnující děti
- rozvodovost
- tělesné a ponižující tresty ve školách i rodině
- počet dětí žijících dlouhodobě v ústavech
- počet dětí ulice
- počet dětí komerčně sexuálně zneužitých
- počet dětí vystavených šikaně a kyberšikaně (rizikové virtuální komunikaci)
- počet dětí konzumujících tabák, alkohol, drogy atd.

Respekt nejlepšího zájmu dětí zvyšuje jejich kvalitu života. Jedná se o hodnotu či kvalitu výrazně subjektivní, která vyjadřuje určitou míru sledované proměnné, která je vyjádřením tří proměnných:

- subjektivní pocit pohody nebo spokojenosti (šťěstí)
- objektivní schopnost seberealizace, zastávání sociální role a adaptace na podmínky každodenního života
- dostupnost materiálních zdrojů a sociální opory

Zcela analogicky lze koncipovat i kvalitu školní docházky.

Jak bylo výše zmíněno, naplňování všech základních potřeb je významnou determinantou nejlepšího zájmu dětí a podmínkou rozvoje jeho potenciálu a proto následuje jejich stručný výčet.

Základní potřeby dětí biologické:

- vzduch, voda, teplo
- výživa
- spánek
- obydlí, ošacení
- ochrana před nemocemi a úrazy

Základní potřeby dětí psychické:

- množství, kvalita a proměnlivost podnětů
- řád a smysl podnětů pro učení
- citové a sociální vazby pro utváření osobnosti
- potřeba identity
- potřeba otevřené budoucnosti

Základní potřeby dětí sociální:

- sociální dovednosti
- vzory pravidel chování v sociální komunikaci a porozumění nonverbální komunikaci
- ochrana před všemi formami interpersonálního násilí
- zvládání stresových situací v různých sociálních prostředích
- porozumění intra a interkulturním rozdílům

Základní potřeby dětí emocionální:

- pozitivní výchova dítěte a jeho bezpodmínečná akceptace navozující pocit lásky, jistoty a bezpečí
- jeden emocionální průvodce v útlém dětství
- potřeba uvědomělého prožívání situací a schopnost empatie
- veřejně prospěšné práce, dobrý skutek
- pocit sounáležitosti
- pocit jistoty v očekávání sociální podpory

Základní potřeby dětí duchovní:

- potřeba přiměřeného sebepojetí
- potřeba hierarchie životních hodnot
- rodinná konstelace – paměť – svědomí
- životní příběh

UMÍSTĚNÍ, STAVEBNÍ PODMÍNKY A DISPOZIČNÍ ŘEŠENÍ ZÁKLADNÍCH ŠKOL, MIKROKLIMATICKÉ PODMÍNKY

Ve škole přátelské dětem by měly být mimo jiné dodrženy základní podmínky tvorby a udržování zdravého a bezpečného prostředí, zdravého a nutričně vyváženého stravování včetně zajištění pitného režimu, prevence úrazů a násilí a vytvoření technických a organizačních podmínek pro optimální průběh pedagogického procesu včetně volnočasových aktivit .

Jsou identifikovány čtyři základní zdravotní předpoklady k tomu, aby školy byly schopné vytvořit prostředí přátelské dětem (Manual UNICEF, 2009):

- Strategie k zajištění zdravých podmínek pro pedagogický proces i volnočasové aktivity, zdravého prostředí nejen materiálně-technického ale i psychologického a společenského klimatu a pojmenování všech typů školního násilí.
- Zajištění zdravé a bezpečné pitné vody, režimu úklidu a dezinfekce. Je to první krok k vytvoření zdravého prostředí ve škole, podmínky ke správným hygienickým návykům a jednání dětí.
- Návyky a dovednosti, které vycházejí z výchovy ke zdraví a jsou cílené na znalosti a schopnosti ke správnému rozhodnutí o životním stylu každého jedince.
- Zdravé podmínky ke školnímu stravování, zajištění nutriční úrovně podávaných pokrmů, správné stolování a zdravé stravovací návyky žáků včetně pitného režimu.

Umístění a stavební a dispoziční řešení škol

Je řada faktorů, které pomáhají vytvořit přátelské prostředí pro děti. Při vstupu do programu Škola přátelská dětem má výhodu obec, která buduje školu novou nebo alespoň plánuje či realizuje přístavbu nebo přestavbu. V tom případě totiž může být řešeno i umístění budovy, její urbanistické i dispoziční řešení tak, aby bylo dosaženo optimálních podmínek pro její využívání.

Ideální poloha školy je v blízké docházkové vzdálenosti pro žáky, v klidné lokalitě bez znečištění ovzduší, bez expozice nadměrnému hluku, s dostatečným odstupem od okolních budov pro zajištění vhodného denního osvětlení. Je možno navrhnout dispozici a vybavení okolních volných ploch (hřiště, zpevněné plochy, zahrada event. sad nebo tzv. pozemky a další.)

Dispozičně by měla budova oddělit s ohledem na věkové zvláštnosti žáků prostory pro první stupeň od prostor určených druhému stupni, dále oddělit hlučný a tichý provoz (např. učebny versus tělocvičny). Stravovací zařízení by mělo být v bezprostřední návaznosti na výukovou část školy a nové zkušenosti ukazují, že ideální situací je mít samostatné jídelny pro žáky prvního a druhého stupně.

Je samozřejmostí, že hygienická zařízení by měla odpovídat hygienickým požadavkům (vyhl.č. 410/2005 Sb.). Důležité je nezapomínat na sprchy v šatnách u tělocvičen, hygienickou kabinu pro starší dívky, na zajištění mycích prostředků, jednorázových ručníků nebo elektrických sušičů rukou.

Je nutno pamatovat na možnost využívání chodeb a venkovních prostorů pro pobyt žáků během přestávek. Z tohoto důvodu je jasný požadavek na jejich prostornost, dobrou osvětlenost a větratelnost

tak, aby zde mohly být umístěny různé hrací a tělovýchovné prvky. Propojení s venkovními zpevněnými plochami, krytými koridory a travnatými plochami by mělo být samozřejmostí.

Nezbytné je zajistit bezbariérový přístup pro zdravotně handicapované žáky, jejich rodiče, pedagogy a další návštěvníky z řad komunity.

Stavební materiály a technologie použité na stavbu i přestavbu budov musí splňovat přísná kritéria z hlediska prevence kontaminace prostředí a expozice chemickým škodlivinám včetně radonu či azbestu. To je důvod, pro který je při plánování, projektování, stavbě a vybavení školních objektů i přilehlých pozemků nutno vycházet ze zákonů, vyhlášek, nařízení vlády i z ČSN.

Školy umístěné v pevném objektu jsou buď typu monobloku či pavilónového typu. Bývají umístěny buď v těsné uliční zástavbě, sídlištní zástavbě nebo v menších obcích jako samostatné objekty obklopené zelení. Pro každé dítě v naší zemi je zajištěno právo na základní vzdělávání ve vhodných materiálně technických podmínkách, které jsou pod kontrolou orgánu ochrany veřejného zdraví (krajské hygienické stanice v krajích) i pod kontrolou České školní inspekce. Kontrolní orgány se při své práci opírají o právní dokumenty a o vlastní hodnocení zdravotních rizik. Jsou jasná pravidla na zajištění nezávadné pitné vody, prevence šíření přenosných onemocnění a také povinně zajišťovaného školního stravování.

V prostředí škol je přesto řada rizik, která je nutno identifikovat, vyhodnotit míru závažnosti a rizika, najít a realizovat v nejlepším zájmu dětí opatření k jejich eliminaci či minimalizaci rizik.

Fyzikální faktory ovlivňující pohodu ve škole

Vzhledem k tomu, že pro školy platí v každé zemi jiné zákonné normy, Manuál UNICEF neobsahuje žádná konkrétní data, ale doporučuje každé škole, aby společně s orgány veřejného zdraví provedla kontrolu a vytypovala rizika, stanovila konkrétní plán opatření, který bude již podkladem projektu Školy přátelské dětem.

Text dále upozorňuje a připomíná základní parametry, které by neměly být podceňované ani v již stávajících budovách a společně s dětmi by měla být hledáno přátelské prostředí.

Vnitřní mikroklima je jedním z hlavních činitelů, které ovlivňují kvalitu prostoru. Pro pocit dobré pohody v dané budově musí být dosaženo optimálních podmínek vnitřního mikroklimatu. Tím se rozumí dostatečný přísun čerstvého vzduchu, nízké koncentrace škodlivin, teplota prostoru, rozložení teplot v prostoru, eliminace průvanu a vhodný způsob distribuce tepla.

Kvalita vzduchu – je ovlivňována množstvím škodlivin ve vzduchu. Ty můžeme dělit na škodliviny přicházející z exteriéru a na ty vzniklé v interiéru. Dále je můžeme dělit na ty, které vznikají v závislosti na provozu objektu a na ty, které vznikají nezávisle na provozu. Kromě extrémních případů objektů umístěných u exponovaných dopravních komunikací nebo u jiných zdrojů škodlivin jsou pro kvalitu vnitřního vzduchu zásadní především zdroje škodlivin nacházející se v interiéru. Mezi ty, které vznikají nezávisle na provozu objektu, se řadí látky uvolňující se ze zabudovaných stavebních materiálů a použitého mobiliáře. Nejnebezpečnějšími škodlivinami jsou těžké uhlovodíky, např. formaldehyd, dále těžké kovy a jiné rakovinotvorné nebo mutagenní látky. Škodliviny zapříčiněné provozem v budově jsou produkovány přítomnými osobami, využívá-

nou technikou (počítače, kopírky, tiskárny...), použitím úklidových prostředků a ostatními činnostmi (např. vaření, ohřev jídel, výuka v odborných laboratořích). Nejzásadnější je z tohoto pohledu produkce kysličníku uhličitého dýcháním. Ač se jedná o nejedovatý plyn, tak jeho účinky na kvalitu mikroklimatu v prostoru jsou fatální. Jeho vyšší koncentrace mohou způsobovat nesoustředěnost, únavu a s tím spojené nižší výkony žáků. Jedinou možností, jak zlepšit nebo udržet požadovanou kvalitu vzduchu, je větrání.

Teplota prostředí – je další důležitou složkou ovlivňující mikroklima prostoru je vnitřní teplota a vlhkost vzduchu, rozložení teploty ve vnitřním prostoru, vnější teplota a teplota obklopujících konstrukcí. Zatímco v zimě je teplota v interiéru znatelně vyšší než v exteriéru, tak v letním období se mnohdy snažíme docílit nižší teploty v interiéru než v exteriéru. Stejně tak jako jsou stanoveny normativní požadavky na kvalitu vzduchu, jsou stanoveny i požadavky na vnitřní teploty.

Teplota vnitřního vzduchu v učebnách je vyhláškou stanovena na 22 ± 2 °C. Minimální teplota v učebnách je stanovena na 20 °C. Dále je stanoveno, že rozdíl mezi teplotou v úrovni kotníku a hlavy nesmí být větší než 3 °C. To může být problematicky splnitelné především u starších budov se špatně izolujícími okny, stěnami, podlahami a stropy. Vyhláška č. 343/2009 Sb. dále říká, že při extrémních venkovních teplotách, kdy maximální venkovní teplota vzduchu je vyšší než 30 °C, musí být přerušeno vyučování a zajištěno jiné náhradní opatření pro děti a žáky s možností pobytu mimo budovu včetně zajištění pitného režimu.

Větrání během otopného období – účelem větrání v otopném období je dodávka čerstvého vzduchu. V žádném případě není jeho úkolem chlazení vnitřních prostor!

Větrání může být řešeno jako přirozené okny a průvzdušností konstrukcí nebo jako nucené mechanické. Zásadní výhodou přirozeného větrání jsou nulové investiční náklady. Jinak ovšem převažují nevýhody. Těmi hlavními jsou špatná možnost regulace (žádná, mikroventilace, otevřená okna), tepelné ztráty, hluková zátěž z exteriéru, přísávání škodlivin z exteriéru je příčinou obtížné splnitelnosti požadavků na výměnu vzduchu.

V letním období se předpokládá, že objekt bude větrán přirozeně. Požadavky na objem větracího vzduchu sloužícího k ochlazení budovy jsou obvykle vyšší než požadavky na objem větracího vzduchu sloužícího k udržení kvalitní ovzduší uvnitř objektu. Neočekává se, že bude k větrání používáno řízeného větrání, protože by to vedlo ke zvýšení energetické náročnosti. Pro účinnost přirozeného větrání jsou důležité rozmístění, tvar a způsob otevírání křídel oken a dveří. Platí, že nejúčinnější je větrání příčné nebo větrání s využitím komínového efektu, kdy díky rozdílným teplotám na různých stranách budovy docílíme proudění vzduchu. Komínový efekt se v malém měřítku projevuje také při jednostranném větrání prostor, pokud je větrací otvor dostatečně vysoký nebo pokud jsou v místnosti větrací otvory v různých výškách. Při uvažování příčného větrání ve školních budovách musíme myslet na akustický komfort, protože hrozí vzájemné rušení se jednotlivých tříd. Ne vždy také lze počítat s plným využitím příčného větrání, protože vzniklý průvan může mít za následek odlétávání papírů, což je v učebnách a kabinetech neakceptovatelné.

Stínění – k zajištění vizuálního komfortu uživatelů a v letním období především snížení solárních zisků ze slunečního záření. Téměř každé okno je částečně stíněno. Snahou je dosáhnout v zim-

ním období minimálního zastínění a tím maximalizaci solárních zisků a v létě naopak dosáhnout zastínění co největšího. Rozdíl mezi letním a zimním obdobím je ve sklonu slunečních paprsků. V zimě je na obloze slunce níž než v létě a zároveň energie dopadajících slunečních paprsků je malá.

Okno může být stíněno okolním terénem, okolní zástavbou, vegetací (stromy), ostěním a nadpražím okna a stínícím zařízením. Stínění okolním terénem, zástavbou a trvale zelenou vegetací má větší vliv v zimním období než v letním. Stínění nadpražím, balkonem, střechou, markýzou či jinou převislou konstrukcí je velice výhodné z energetického hlediska. Zabrání přístupu vysokého letního slunce do místností a naopak dovolí vstupu nízkého zimního slunce do místnosti.

Při návrhu stínícího zařízení musíme vycházet z pravidla, že vnější stínící zařízení jsou účinnější než vnitřní:

osvětlení – úroveň osvětlení vnitřních prostor školy je ovlivněna mnoha faktory:

stěny – tam, kde se vyžaduje soustředěná činnost, se používá k výmalbě chladnějších, klidných barevných odstínů. V prostorech pro mladší věkové skupiny a v prostorech určených pro společenské a rekreační činnosti jsou vhodnější teplejší, živější barevné odstíny.

venkovní povrchy – mají být co nejsvětlejší, nesmí však dojít k oslnění odrazem protější budovy. Ve stěně za tabulí nesmí být osvětlovací otvor.

podlahy – barva podlahové krytiny ovlivňuje osvětlenost, nepoužívat lesklé podlahové krytiny.

povrchy pracovních ploch a tabulí – musí být rozptýlné (nelesklé), to se nevztahuje na tabule, na které se nepíše křídou.

pracoviště s obrazovkami – osvětlení pracovišť s obrazovkami musí vyhovovat všem úkolům, např. čtení na displeji, čtení textu tištěného rukopisu nebo psaní na klávesnici.

umístění svítidel – rozmístění svítidel a jejich clonění se volí tak, aby byli uživatelé prostorů chráněni před oslněním jak přímým, tak i odraženým světlem. Dále je třeba dbát na to, aby předměty nebo zařízení v okolí svítidel (např. vzduchotechnické zařízení) nestínily.

hluk – expozice hlukem z mnoha zdrojů – přímo ve škole, v okolí školy, při cestě do i ze školy, v průběhu volnočasových aktivit.

Základní možností je při stavbě či přestavbě školy oddělit stavebně hlučné a tiché provozy (tzn. např. výukové prostory od dílen, tělocvičen, stravovacího úseku), další možností je využití stavebně technických možností tj. zvukově izolačních materiálů. V neposlední řadě je možné upravit i režimově hlukovou zátěž.

Pro představu některé hodnoty „školních vnitřních zvuků“ (Provazník, Komárek, Stěpanov, 1982):

ticho	30–40 dB	knihovny
běžný hluk	50–60 dB	výklad učitele při nezvýšeném hlasu, konverzace
zvýšený hluk	70–80 dB	důrazný výklad učitele, sborové čtení
	85 dB	sborový zpěv, práce v dílně, činnost v tělocvičně, ve školní jídelně

Pro pedagogický proces je závažné, že hlukem jsou rušeny spíše činnosti složité (vnímání výkladu nové látky, opakování, zkoušení zejména písemné) než činnosti jednoduché, spíše psychické než fyzické. Výuka ve škole je velkou měrou založena na ústní komunikaci. Kromě vlastní hodnoty zvuku (hluku) z konverzace se ještě uplatňuje hluk z pozadí. Hluk emitovaný současně s mluveným slovem má maskovací efekt a činí řeč nesrozumitelnou. Nejrušivější je současná konverzace. Proto dbají učitelé na to, aby v průběhu výuky byl ve třídě klid. Srozumitelnost řeči také závisí na době dozvuku ve třídě. Dozvuk je parametr, udávající čas (dobu), za který se stane zvuk neslyšitelným. Je určován rychlostí, za kterou se akustická energie vytratí z určitého prostoru. Tento děj se nazývá doznívání a závisí přímo na charakteru prostoru, v němž dozvuk pozorujeme. Doba dozvuku udává čas, za který poklesne amplituda doznívajícího zvuku o 60 dB. Tak např. doba dozvuku vyšší než jedna vteřina zcela určitě sníží schopnost posluchačů (žáků i učitele) porozumět mluvenému slovu.

Vysoké hladiny hluku, nesrozumitelnost řeči, rušivé zvuky z okolí mohou mít nepříznivý vliv na kvalitu komunikace dětí řečí a vést k potížím při psaní nebo mluvení, k pomalejšímu rozvoji vyjadřovacích schopností, schopnosti číst. Hluk může způsobovat podvědomý stres u žáků i učitele.

Pokud má být škola přátelská dětem (ale i pedagogům a dalším pracovníkům školy), je nutno zajistit všechna dostupná stavebně – technická opatření, dále i režim upravit tak, aby se maximálně snížila zátěž hlukem. K opatřením patří i vybavení vhodným školním nábytkem v učebnách i ve školní jídelně.

Ústní komunikace a i další druhy lidské činnosti jsou žádoucí činnosti ve škole a jsou základním nástrojem při vzdělávání žáků. Jsou situace kdy vzniká hluk nadměrný a rušivý. Zdrojem jsou jednak i výše uvedené žádoucí činnosti, pokud zvuky z nich pocházející jsou nadměrné a přesahují přijatelnou hladinu hluku (do 45–50 dB). Dalším zdrojem rušivého hluku jsou spontánní projevy žáků, jako je křik, dupot, manipulace s židlemi a lavicemi.

Kromě zvýšené nežádoucí aktivity žáků má podíl na nadměrné expozici hlukem i nevhodné architektonické řešení, nedostatečné oddělení tichých a hlučných provozů, nevhodné akusticko izolační materiály.

Uvádíme několik příkladů dobré praxe z našich škol, kdy se pouze režimovými opatřeními snížila hluková expozice:

- zrušení zvonění jako zdroje hluku – místo toho jsou v učebnách hodiny a učitelé se řídí reálným časem, odchod ze třídy na přestávku je klidnější
- snížení dozvuku v učebnách – na hladké stěny byly instalovány poličky s knihami a časopisy, byly rozvěšeny různé lehké matriály
- hluk z přesouvání nábytku – nohy židlí byly opatřeny filcovými podložkami
- hluk na chodbách při přestávkách – kromě neoblíbeného dozoru učitele – vytváření zájmových koutků, nabídka smysluplné aktivity
- členění velkých jídelen na menší boxy oddělené zástěnami, snížení dozvuku úpravami a členěním hladkých stěn, na nohy židlí nalepit filcové či korkové podložky

- počet strážníků v jídelně stejně jako fronty čekajících žáků na oběd významně ovlivňuje hlučnost provozu, proto se školy snaží dodržet min. 2 m² na jednoho strážníka, vhodné rozmístění stolů a počet míst u stolu, zejména pak režim nástupu žáků do jídelny

Zřizování a provoz škol je v České republice upraven řadou zákonných norem, jejichž smyslem je ochrana zdraví dětí i pracovníků během jejich pobytu a činnostech.

Rizika v sobě skrývá sám **pedagogický proces**, který je pokládán za pracovní proces, do kterého jsou bezprostředně zapojeni žáci i učitelé. Je nutno dbát na přiměřenost zátěže jak psychosenzorické, tak i fyzické. Respekt věkových zvláštností dětí a denního kolísání výkonnosti je příčinou odlišné struktury a organizace nejen vyučovací hodiny, ale celého vyučovacího dne, ale i týdne ve třídách mladších a starších žáků. Jednou z efektivních možností jak předcházet nadměrné únavě a snižování pozornosti žáků je vřazování aktivního odpočinku do průběhu vyučování. Zásadami správně vedeného pedagogického procesu s minimalizací zdravotních rizik způsobených stresem, přetěžováním, vztahy ve třídě, nedostatečným pitným režimem, nedostatečně kompenzovanou statickou zátěží, nevhodnými mikroklimatickými podmínkami a dalšími se podrobně zabývá program Škola podporující zdraví, na který v této souvislosti odkazujeme.

Připomeňme, že nejnáročnější období školní docházky pro každé dítě je její začátek, tedy nástup do prvního ročníku. Děti přicházející z mateřských škol nejsou přivyklé charakteru školní práce, která je velmi náročná.

Školní práce je psychosensorická zátěž, odehrávající se v jednotném vnuceném tempu učitelem pro všechny děti, provázená nejistotou a charakterem kontroly a také statickou zátěží danou dlouhým sezením ve vnucené, často nevhodné poloze. Během jedné vyučovací hodiny, a to zejména u malých školáků, je nutné často měnit činnosti, pracovní polohu a při vhodných podmínkách i místo v učebně. Kompenzace statické zátěže během přestávek, zařazení relaxační chvilky na začátku třetí vyučovací hodiny a možné využití stimulace hudbou během tzv. velké přestávky vede účinně k obnovení sil.

Hlavní funkcí přestávky je kompenzace zátěže dětí i učitelů a proto je zcela nemyslitelné zkracování tzv. malých přestávek pod 10 minut. Velká přestávka v době trvání 20 minut má být využita ke spontánnímu pohybu nejlépe na školním pozemku, ke konzumaci svačtin.

Škola přátelská dětem by měla umožnit žákům, zejména těm mladším, to, co je pro pracující během práce samozřejmostí. Děti by měly být uvolněny na WC i během hodiny a měly by mít možnost se napít kdykoliv.

Nezanedbatelnou součástí školní docházky je i školní stravování. Výhodou je, že je povinností základních škol zajistit obědy. Další formy stravování již povinné nejsou ale existují. Jedná se o školní bufety, automaty s rozmanitou nabídkou nápojů, drobného občerstvení, mléčných výrobků i pamlsků. Oproti školním obědům, jejichž kvalita a nutriční úroveň je pod dohledem inspekčních orgánů, nabídka automatů a sortiment bufetů může být zdrojem nevhodných pokrmů a nápojů.

Snižování rizik a zvyšující se ochrana a podpora zdraví

cesta do školy a zpět

riziko: dopravní úraz

opatření: dopravní výchova žáků, zapojení do projektu „Bezpečná cesta do školy“ Cílem tohoto projektu je zvýšit bezpečnost dětí při každodenních cestách do školy, podpořit, aby se dopravovaly do školy pěšky, na kole nebo veřejnou dopravou, zlepšit jejich povědomí o pravidlech dopravního chování a informovanost o možnostech podpory udržitelné dopravy (besip/2012). Součástí projektu je nově i vytváření „Školního plánu mobility“. Školní plány mobility (ŠPM) mají napomáhat tomu, aby děti mohly bezpečně a pokud možno co nejdříve samostatně cestovat do školy i ze školy pěšky, na kole či veřejnou dopravou a získaly tak dopravní návyky prospěšné jejich zdraví i životnímu prostředí. (*udržitelná doprava/ 2012*)

Vhodná by byla i spolupráce s místní komunitou a samosprávou o návrzích k úpravám cest ke škole z hlediska bezpečnosti i s ohledem na hendikepované děti i pedagogy (např. pro vozíčkáře umístit ovládání světelné signalizace na přechodech do dosahu sedícího účastníka provozu).

pobyt ve škole

riziko: nevhodné mikroklimatické podmínky v pobytových místnostech, nedostatečné denní a umělé osvětlení.

opatření: Zajistit dostatečné vytápění a větrání, clonění oken proti přehřívání místností, parametry osvětlení (viz vyhl. č. 410/2005 Sb. ve znění vyhl. č. 343/2009 Sb.).

Ve spolupráci s rodiči by bylo vhodné zajistit, aby děti nosily tzv. vrstvené oblečení pro možnost změn při rozdílné teplotě interiéru.

riziko: každodenní využívání interaktivních tabulí s rizikem nedostatečného denního osvětlení pracovního místa žáka.

opatření: moderní a velmi přínosné interaktivní tabule je nutno ale využívat tak, aby nedocházelo k vícehodinovému vyučování při zamlžených oknech. Pokud jsou tyto tabule nebo i jiné výukové projekční pomůcky využívány v kmenových učebnách, mohlo by to vést k tomu, že jsou využívány většinu hodin. Nutno střídat činnosti tak, aby nebylo nutné clonit okna po větší část vyučování.

riziko: nevhodné pracovní místo žáka – ergonomické parametry židle a lavice, netradiční uspořádání lavic.

opatření: zajistit pro každého žáka dle jeho vzrůstu odpovídající židli a výšku desky lavice. Při netradičním uspořádání lavic dbát na pravidelné přesazování žáků, aby nedocházelo k jednostranné zátěži nejen svalového a opěrného systému ale i zrakového orgánu.

riziko: nedostatečná kompenzace statické zátěže.

opatření: počet, náplň a dynamika hodin tělesné výchovy, pobyt dětí během přestávek na pozemku a také motivace k pohybu v prostorách školy nabídkou vybavení, např. žebříny, stoly na stolní tenis, velké gymnastické míče, apod.

riziko: manipulace s těžkými předměty (židle, školní brašny).

opatření: nevystavovat mladší žáky povinnosti manipulace se židlemi. Umožnit úschovu učebnic a školních pomůcek v šatních skříňkách.

riziko: úraz

opatření: realizace všech bezpečnostních opatření ve vybavení školy a preventivních opatření v režimu školy, školní obuv.

riziko: nedostatečný pitný režim

opatření: pitná voda z vodovodního řádu (při nejisté kvalitě pitné vody využít vodu balenou nebo čaj připravený ve školní jídelně), vhodná nabídka nápojových automatů.

riziko: práce s PC

opatření: Nejlepší orientace oken počítačové učebny je na sever, SV nebo SZ. Obrazovky počítačů musí být nastaveny tak, aby ve směru pohledu na obrazovku nebyly oslňující plochy, např. okna, prosklený nábytek. Také nesmí docházet k odrazu, odlesku zdroje osvětlení. Pracovní stůl, sedadlo i umístění monitoru musí odpovídat z ergonomických důvodů antropometrickým rozměrům žáků. Výška pracovního stolu, kterou nelze měnit by měla být přibližně 70–85 cm nad podlahou. Povrch pracovní desky musí být matný, ve světlých barvách. Klávesnice může být umístěna na stole nebo výsuvné desce. Plocha pracovní desky musí být dostatečně velká pro umístění nejen monitoru, klávesnice ale i písenných podkladů. Vzdálenost monitoru od roviny očí musí být 50–60 cm. Horní okraj monitoru má být ve výšce očí. Výška sedací plochy musí být individuálně nastavitelná a mechanicky zajištěna. Sedadlo musí mít zadní opěrku. Především pro omezení hlučnosti a snadnou pohyblivost doporučujeme řešení sedadel na kolečkách (není podmínkou).

Je samozřejmé, že v tomto textu není možné vyjmenovat všechna rizika přicházející do úvahy, ale je úkolem každé školy, která se přihlásí k programu Školy přátelské dětem, tedy programu respektujícímu nejlepší zájem dětí a tedy dikci a filosofii Úmluvy o právech dítěte v praxi, že společně se svými žáky a orgány veřejného zdraví identifikuje rizika, navrhne opatření a vydá se na nekončící cestu budování centra vzdělanosti ve své komunitě.

ŠKOLA A KOMUNITA

Je třeba si uvědomit, že žádná škola neexistuje v izolaci, ale naopak významně ovlivňuje citlivost komunity. To je důvod, pro který škole přináležejí role kultivace vztahů s komunitou, rodiči.

Základní podmínkou Přátelské školy, která chce dostát své roli je, že ponechává otevřené dveře nejen pro děti, ale i komunitu a stává se tak postupně místem, kam se děti vrací v roli dospělých ze stejných důvodů (tedy pro nové informace a dovednosti), po celý svůj život. Otevřené dveře školy nejen pro děti, ale i pro rodiče, členy komunity s nabídkou vzdělávacích programů, ale i prostého setkávání a trávení volného času můžeme nazvat **pedagogickou dimenzí** Školy přátelské dětem.

Děti do školy přinášejí z rodiny a komunity své přesvědčení, víru, znalosti, očekávání a chování, ale rovněž ze školy odnáší domů a obohacují své rodiny a komunitu o nové informace, postoje, dovednosti a chování. Děti tak tvoří most v podobě dynamického procesu mezi školou, rodinou, komunitou a světem.

Ekonomická dimenze představuje na straně jedné vysoké náklady na provoz školy, ale současně je třeba vidět i ekonomický benefit pro komunitu. Ten spočívá v tom, že tráví-li děti většinu dne ve škole, která nabízí na svém půdorysu širokou nabídku, pro komunitu to znamená snížení nákladů právě na podporu oblasti trávení volného času a zefektivnění vynaložených prostředků do kulturního centra komunity, kterou Přátelská škola usiluje být. Obdobně je tomu i s další nabídkou služeb pro děti i rodiče, jako

jsou různá poradenství, servis krizové intervence apod., která by měla být předsunutá do první linie kontaktu s dětmi a rodiči. Posledně jmenovaný důvod je společný se **sociální dimenzí**. Škola přátelská dětem s respektem participace dětí může iniciovat a realizovat širokou kulturní, sportovní a zájmovou nabídku různých akcí a vzdělávacích programů, které významně zvyšují kvalitu života v komunitě, tím, že budují pozitivní vztahy, komunikaci a podporují společný zájem komunity.

Podmínkou je, že rodiče i komunita jsou zahrnuti do širšího vedení školy a mohou spolurozhodovat o všech aspektech života Přátelské školy stejně tak, jako školská obec, kterou tvoří děti různých věkových skupin, učitelé, vedení školy a nepedagogičtí pracovníci.

Role vedení školy

- podpora výchovně – vzdělávacího procesu, který facilituje školní úspěšnost každého dítěte
- kultivace vědomí komunity, že všechny součásti školy posilují sociální klima komunity a participují na společném prospěchu
- rozšiřovat demokratickou participaci dětí, která představuje významný sociální kapitál
- podporovat rozvoj vzdělávání rodičů

Role učitelů

- dbají na své zdraví, vitalitu a rozvoj své profesionality
- usilují o efektivní a dobře fungující učební metody
- přispívají ke vzdělávání rodičů, komunity

Profesionální rozvoj učitelů

- spolupráce s rodiči, rodinami a komunitou
- dynamika rodiny a netradiční struktura rodiny
- komunikace mezi školou, rodinou a komunitou
- odstraňování bariér mezi školou a rodinou
- enviromentální výchova
- multikulturní přístup a práce s rozmanitými kulturami

Role rodin

- škola přátelská dětem je škola přátelská rodinám
- hlavní způsob komunikace se školou
- integrující role při vzdělávání dítěte
- rozhodování o typu vzdělání, doučování, nepovinných předmětech atd.
- podpora školy k zajištění dalších aktivit

V souvislosti s rolí rodin, je třeba zdůraznit, že mnoho rodičů nemá dostatek informací týkajících se zdravého životního stylu školáka, domácí přípravy a jen s obtížemi mohou na samém začátku plnit dobře svoji roli v nejlepším zájmu dětí. Proto je vhodné, aby každá Přátelská škola ještě před nástupem dětí do prvních ročníků připravila pro rodiče neformální setkání s učiteli a také formou mediálních výstupů či tištěných publikací poskytovala rodičům nové informace. Již samo toto gesto je přátelské a přispívá ke zvýšení motivace rodičů o školní docházku a změnu podmínek, které čekají na rodinný život se školákem. (Manual 2009)

Zásadou programu podpory zdraví ve škole – tedy tzv. Zdravé školy, který se bohužel nepodařilo rozšířit ani na polovinu, natož

na většinu škol v České republice je také zásada, že škola podporující zdraví usiluje o to, aby se v zájmu vytvoření a udržení demokratického charakteru své komunity zpřístupnila veřejnosti a obci, jejich organizacím a představitelům, a na základě vztahů s nimi se postupně stala přirozeným kulturním a vzdělávacím střediskem obce. (Havlíková a kol. 1998) Dnes lze konstatovat, že stejná zásada může být aplikována i na model Přátelské školy, která v rámci respektu nejlepšího zájmu dětí chce také fyzicky přiblížit dětem i služby, které mohou v průběhu dne urgentně potřebovat. Jde např. o různá poradenství, ale také nabídku krizové intervence pro děti ohrožené jakoukoli formou násilí a také intervence na podporu duševního zdraví dětí. Posledně jmenovaná intervence se jeví být v posledních letech velmi důležitá; tak, jak přibývá počet dětí s rozmanitými psychosomatickými stesky, problémy se zvládnutím stresu, řešením konfliktů s vrstevníky, depresivní symptomatologií, záměrným sebepoškozováním a sebevražedným chováním, zdá se, že intervence na podporu duševního zdraví dětí snad nemůže být ani umístěna v komunitě kdekoli jinde. Ztížený a oddělený přístup k takové službě bývá – jak ukazuje řada průzkumů – jednou z hlavních příčin, pro kterou ji děti nevyhledávají, a často ani fyzicky nemohou. Až jedna třetina školáků uvádí, že někdy cítila potřebu odborné intervence, ale ta nebyla naplněná. To je zásadní varování, které primární a sekundární prevenci na ochranu duševního zdraví dětí jistě předsune do první linie kontaktu.

Mezi prvními, kdo spojoval vizi školy pro 21. století (století nenásilné kultury a výchovy – pozn. autorky) s rozšířením její funkce ve vzdělávací středisko obce, byl tým autorů jednoho z návrhů komplexního programu transformace ve vzdělávání v ČR

(NEMES 1991). Tento návrh je stále aktuální. Jeho základní tezí je, že se rozšiřuje funkce školy o další druhy činností, tak i o další skupiny uživatelů, kterým slouží. Slouží tedy nejen žákům, ale i mládeži, rodičům, občanům komunity včetně seniorů s nabídkou dalšího vzdělávání, sebevzdělávání a nabídkou kulturních a sportovních aktivit. Tím se ze školy, která v uzavřeném režimu pracuje od 8 do 15 hodin stává přátelský vzdělávací prostor otevřený třeba od 6 do 22 hodin.

Na takové přeměně budou profitovat všechny tři dimenze: pedagogická, ekonomická a sociální. Je pochopitelné, že škola se musí otevřít vnějším partnerům, mezi kterými bude dominovat obec, další vzdělávací a kulturní zařízení, zdravotní ústav a hygienická stanice, neziskový sektor, zájmová sdružení, mateřské školy, poradenská pracoviště, helpline pro děti a rodiny, krizová centra apod.

Škola přátelská dětem samozřejmě podporuje zdravé učení, respektování denního kolísání biorytmů u dětí, schopnost délký záměrné pozornosti a tomu odpovídající organizace a struktura vyučovací hodiny, režim přestávek a rozvrh hodin a také prvky relaxace dětí ve škole na straně jedné a na straně druhé pohoda školního prostředí, např. estetický vzhled učebny, školní nábytek, osvětlení, hlučnost, tepelná pohoda, školní aktovka atd. Informace o zdravém učení a zdravém školním prostředí by neměly být pro rodiče ani pro komunitu tabu. Participace dětí i názory rodičů mohou být právě na tuto oblast primárně zaměřené a přátelský postoj školy v těchto otázkách může být dobrým motivem k partnerství s rodinou. Škola, která dětem a rodičům předkládá exteriér i interiér školy a způsob vyučování jako kamenný řád, bude jen obtížně motivovat děti, jejich rodiny a komunitu ke spolupráci a partnerství.

ŠKOLA JAKO OCHRAŇUJÍCÍ PROSTŘEDÍ

Tato premisa modelu UNICEF vyjadřuje jednoznačný příspěvek k naplnění základní potřeby dětí a jejich práva na ochranu. Byla částečně vyjádřena již v programu podpory zdraví ve škole, a to v jedné z jejích zásad – děti i pracovníci školy usilují o to, aby jejich chování vyjadřovalo humanistické postoje jednoho k druhému: úctu, důvěru a snášenlivost; uznání, účast a empatii; otevřenost v komunikaci a vůli ke spolupráci a pomoci druhému. (Havlíková 1992) Rozhodně zahrnuje program Bezpečné školy.

Indikátory Bezpečné školy připomínáme zde:

- 1. Realizační tým** zahrnuje pracovníky školy (pedagogy, technické pracovníky), žáky a rodiče. V čele realizačního týmu, jehož činnost je založena na partnerství a vzájemné spolupráci, stojí ředitel školy a jmenovaný člen Rady školy.
Realizační tým je zodpovědný za přípravu, realizaci i evaluaci programu.
- 2. Strategie bezpečné školy** je zpracována realizačním týmem ve spolupráci vedení školy, rady školy a komunitní rady bezpečné komunity
- 3. Školní program** „Bezpečná škola“ je dlouhodobý, trvající a činný program, který vychází ze zvolené strategie a svými aktivitami směřuje k zajištění bezpečí pro všechny žáky školy.

4. Zaměřuje se na **rizikové skupiny** a ty složky prostředí, které jsou identifikovány z hlediska bezpečí jako specificky rizikové.
5. **Dokumentace frekvence a příčin úrazů**, jak neúmyslných, tak úmyslných (násilné a sebepoškozující).
6. **Evaluace** – průběhu programu, sledování přípravy a realizace programu a průběžné vyhodnocování jeho účinnosti.
– Výsledků programu po určitých etapách jeho realizace (stanovení proměnných a indikátorů, které budou měřeny poslouží k posouzení efektivity programu).
7. **Budoucí spoluúčast** v síti bezpečných škol na úrovni komunitní, národní a mezinárodní.

Vracíme se tak k hlavnímu principu Přátelské školy, kterým je bezpečné a ochraňující školní prostředí, které vychází z respektu nejlepšího zájmu dětí. Sociální klima školy je výsledným produktem zpětných účinků kvality sociálního prostředí na lidi a jejich pohodu. Lze ho jen obtížně přesně specifikovat, ale při návštěvě školy ho lze „nasát“ při vstupu do školy a cestou po chodbě. Dokreslit představa si lze umístěním a čtením školního řádu, třídních principů chování a zejména pozorováním interakce a rozhovorem se žáky i pedagogy.

Sociální klima výrazně spoluvytváří všichni žáci jako nositelé individuálních, rodinných a kulturních odlišností, učitelský sbor jako soubor různých osobností, vzorů sociálního chování a vyznavačů hodnot, prostřednictvím kterých vstupují do školy i další proměnné, jako je klima komunity a společnosti.

Školní úspěšnost dětí je do jisté míry závislá právě na sociálním klimatu a je proto primárním zájmem učitelů a rodičů jeho pozitivní

facilitace. Druhým důvodem je pocit osobní pohody a prožívání školní docházky a proto se skutečně jeví otázka školního prostředí jako zcela zásadní a klíčová. Problém spočívá v tom, že školní prostředí se nedá koupit, nedá se přikázat, naplánovat, ale musí se postupně budovat. To znamená působením školy ovlivňovat postoje žáků i učitelů, zvyšovat práh citlivosti pro vnímání a rozpoznání procesů, odehrávajících se ve školní učebně a také učit děti i učitele rozpoznat stres a zvládat ho, naučit prožívat emocionální reakce a řešit konflikty. Sociální klima nelze vybudovat jen přispěním jedné strany, musí se na něm podílet všichni aktéři, ale vedení školy je odpovědné za vytváření podmínek pro učitele i žáky a spolupráci s vnějšími partnery.

V této souvislosti se jako klíčová jeví profesní příprava učitelů, ale zejména výcviky zaměřené na rozvoj osobnosti a sociální komunikace v rámci celoživotního vzdělávání, které by se měly stát podmínkou výkonu učitelské profese.

Pozitivní sociální klima je jistou zárukou, že se v něm nebude dařit žádné formě násilí. Jak ukazuje sám motiv UNICEF, k vypracování manuálu Škola přátelská dětem přispěla právě ta skutečnost, že minimálně **pro polovinu dětí na světě není škola bezpečným prostředím**, protože se v něm děti stávají obětí násilí. Také 1. Světová zpráva OSN z roku 2001 ukázala, že v evropském regionu patří škola mezi sociální prostředí, kde jsou děti často vystavené násilí. Zpráva citovala, že zhruba každé čtvrté dítě zažilo ve škole šikanu, většina dívek sexuální obtěžování, v některých státech jsou dovolené ve školách tělesné tresty, třetina dětí zažila ve škole ponižující, znehodnocující chování např. i ve formě morálního obtěžování. Tato informace je zcela šokující a proto se UNICEF

rozhodl dimenzi ochrany dětí ve školách posílit a vytyčit jako prioritou. Není možné, aby právo dětí na základní vzdělání realizované a garantované státem se odehrávalo v prostředí, které děti ohrožuje, zhoršuje jejich zdraví, osobní pohodu a kvalitu života, a často tím i podkopává a snižuje jejich budoucí potenciál a zdraví.

Připomeneme-li si definici násilí, kterým je definováno jakékoli chování druhé osoby, která způsobí újmu, bolest nebo poškození, potom bude jen správné, připomenout si škálu chování, kterým může jeden druhého znehodnocovat a tím působit újmu, bolet a někdy i poškodit duševní zdraví. Uvedena je modifikace J. Mareše podle J. Křivohlavého z roku 1980.

Jak může člověk člověka znehodnocovat:

1. nebrat na vědomí
2. skákat do řeči
3. osočovat, slovně napadat
4. razantně změnit téma tím, že nastolí své
5. podezírat
6. jednat povýšeně
7. demonstrativně druhého ignorovat
8. podceňovat druhého
9. jednat s opovržením
10. urážet druhého
11. ztrapňovat či zahanbovat druhého
12. zneužít důvěry
13. nedodržovat dohodnutá pravidla
14. chovat se necitlivě až necitelně

15. záměrně druhého přetěžovat a potom vyčítat, že na to nestačí
16. šikanovat
17. vytahovat se z pozice své sociální role
18. pomlouvat
19. záměrně nezasahovat tam, kde by to bylo vhodné
20. záměrně neposkytnout pomoc
21. záměrně neříkat celou pravdu
22. záměrně poskytnout falešnou informaci
23. vyřadit druhého z komunikace, ze hry, spolupráce
24. nedovolit to, na co je nárok
25. demonstrativně preferovat někoho, kdo si to nezaslouží
26. nehodnotit objektivně, mít „dvojí metr“
27. znehodnocovat něčí úsilí

Dnes je otázka rizika expozic násilím klíčovým problémem nejen v reálném životě, ale také ve virtuální komunikaci. Některé české výzkumy ukazují, že dokonce až dvě třetiny dětí mají osobní zkušenost s kyberšikanou, že happy slapping se stala pro některé oblíbenou zábavou a přibývá všech forem rizikové virtuální komunikace. Proto i počítačová gramotnost tvoří nedílnou součást ochrany dětí před násilím a škola by se neměla zaměřovat jen na počítačovou gramotnost svých žáků, ale především jejich rodičů a také všech učitelů.

Dalo by se říci, že k Přátelské škole patří v rámci utváření bezpečného a ochraňujícího prostředí také podpora psychické odolnosti dětí, neboli **resilience**.

Její budování lze stručně vyjádřit pomocí 10 kroků:

1. dobré vztahy a síťování ve třídě a zájmových skupinách
2. dostatek potřebných informací a znalostí
3. podpora uvědomělého prožívání situací, zvládání negativních emocí
4. akceptovat změnu jako součást života
5. posilovat pevnou vůli a rozhodnost
6. zvyšovat sebepojetí každého dítěte
7. pomoc vybudovat pozitivní dlouhodobý cíl pro každé dítě
8. rozvíjet zájmy a zvědavost dětí
9. rozvíjet všechny formy sociální komunikace
10. řešení konfliktů

Každá Přátelská škola se jasnou deklarací ve svém školním řádu o zákazu všech forem násilí ve škole a vypracováním strategie prevence všech forem násilí přihlásí k proaktivnímu postoji vůči násilí. Efektivní strategie prevence přepokládá dvě úrovně prevence, a to na celoškolské a třídní úrovni.

Celoškolská efektivní strategie prevence násilí:

1. jasná deklarace zveřejněním na webu školy, v místním tisku apod.
2. informace rodičům a jejich motivace k účasti na životě školy
3. demokratická participace dětí
4. řád školy (obsah, forma zveřejnění)
5. nabídka zájmových, rozšiřujících vzdělávacích aktivit
6. školní osnovy – naplňování základních potřeb dětí zejména zaváděním nových forem výuky, začleněním výchovné drama-

- tiky, pozornost obsahu a formě výchovy ke zdravému životnímu stylu a podpora resilience dětí
7. nabídka vzdělávacích programů pro rodičovskou veřejnost – rozvoj jejich rodičovských kompetencí
 8. prevence syndromu burnout u učitelů, kurzy na rozvoj osobnosti, kurzy ke včasné detekci a identifikaci známek šikany a násilí
 9. spolupráce s odbornými pracovišti a budování předsunutých poradenských a intervenčních pracovišť přímo v prostorách školy
 10. podpora duševního zdraví dětí i učitelů

Efektivní strategie prevence násilí ve třídě:

1. postoj a osobnost učitelů a jasná pravidla chování ve třídě
2. detailní rozhovor s dětmi o šikaně a násilí na začátku každého roku
3. výchova k lidským právům
4. dramatická výchova nejlepší prevence sociální patologie a násilí
5. zvládání stresu v různých situacích
6. screening emocionálně traumatizovaných dětí ve třídách I. stupně
7. dohled dospělých v rizikových místech a situacích
8. zajímavé aktivity na téma šikany a násilí (besedy, soutěže a jejich zveřejňování na webu, v místním tisku apod.)

O pohodě sociálního prostředí spolurozhodují i **faktory organizační**, mezi které patří režim dne, zdravá výživa a aktivní pohyb.

Kromě toho, že Přátelská škola respektuje nejlepší zájem dětí odvozený od jejich vývojových potřeb, měla by i v této oblasti nabízet vzdělávací akce pro rodiče a komunitu, vytvářet podmínky zejména pro pohybové aktivity ve svém areálu, ale i jiné formy aktivního využití volného času a také zprostředkovat nabídku poradenských a intervenčních služeb ve svých prostorách.

Role školy nezačíná a nekončí prevencí násilí ve tvorbě bezpečného a ochraňujícího prostředí, ale je mnohem širší: týká se také ochrany dětí před nemocemi, týká se to zejména vadného držení těla, obezity, smyslových vad, epidemického šíření některých infekčních onemocnění včetně akutních respiračních onemocnění, ale také ochranou před úrazy ve školním prostředí a dopravními úrazy na cestě do školy nebo ze školy a v neposlední řadě také ochranou před škodlivými informacemi, tabákem, alkoholem, ilegální drogou, jedy, držení zbraní a hazardním materiálem.

Zdá se, že ochrana dětí se neustále rozšiřuje tak, jak se ve společnosti rozšiřuje jejich riziko a dostupnost na straně jedné a na straně druhé – a to především díky novým informačním technologiím také informovanost a vzorům způsobů chování.

Všechna výše uvedená rizika by mohla škola v izolaci od rodičů a komunity zvládat jen obtížně a proto jí v tomto úkolu přináleží právem klíčové postavení. Škola přátelská dětem má za povinnost ochraňovat všechny děti, ale obdobně jako při naplňování učebních cílů pracuje individuálně a musí i v této rovině postupovat obdobně. Každý učitel by měl být schopen identifikovat ohrožené nebo oslabené děti, které jsou ve větším riziku.

Každá škola by měla ve spolupráci s rodinami a komunitou vyhodnotit riziko školního prostředí a přilehlého prostředí a komunity v následujících oblastech:

- dopravní úraz na cestě do školy a zpět domů
- úrazy ve škole (místo, činnost)
- úrazy v blízkém okolí školy a komunitě včetně utonutí
- šikana, verbální agrese, tělesné tresty, sexuální obtěžování nebo zneužití, virtuální riziková komunikace
- únosy
- zvýšené riziko vybraných infekčních nemocí
- epidemie akutních respiračních onemocnění
- dehydratace, nesprávné stravovací návyky
- dostupnost tabáku, alkoholu, ilegálních drog v bezprostřední blízkosti školy

Riziková místa by měla být veřejně známá a společným úsilím komunity a školy postupně rizika snižována až eliminována.

Mělo by být samozřejmostí, že rodiče svému dítěti již od předškolního věku spoluvytváří **osobní bezpečnostní plán**, který se s věkem dítětem a změnou jeho způsobu života proměňuje, ale role rodičů na jeho sestavení zůstává klíčová a ve školním věku se jeho efektivita zvyšuje spoluprací se školou.

OSN v roce 2006 doporučilo, aby každá škola ve svém řádu zakázala všechny formy násilí včetně genderových stereotypů a dalších forem diskriminace; doporučila, aby všichni učitelé využívali ve vzdělávacím procesu nenásilné metody a z prostředků k udržení disciplíny zcela vyloučili hněv, ponižování a tělesnou sílu; aby se každému žákovi a učiteli dostalo náležitého respektu a všichni

si osvojili nenásilné řešení konfliktů a v neposlední řadě také skutečnost, že škola bude respektovat všechna práva dětí.

Mezi efektivní prevenci rozvoje násilí a celé škály sociálně patologického chování patří **interaktivní hry a další prvky výchovné dramatiky**. Moderní škola je začlenila do běžné výuky a staly se tak nedílnou součástí jejího vyučování.

Efektivitu interaktivních her lze odvodit od jejich principů:

- aktivní spoluúčast
- zpětná vazba
- obsahové a časové hranice
- otevřenost výsledků
- interakce
- soutěživost a spolupráce
- rovnoměrný podíl všech dětí ve skupině
- skupinová koheze a akceptace všech členů

Mechanismy působení interaktivních her:

- Zvyšují sensibilizaci vnímání vlastních smyslových informací, pocitů, obav, myšlenek, nápadů, potřeb, přání, fantazií...
- Prohlubují odpovědnost za své chování a poznání, že každý člověk má v každé situaci možnost volby.
- Vedou k uvědomování si vlastních motivů chování, skutečných cílů a hodnot.
- Učí akceptovat druhé na základě tolerance a respektu jejich odlišností.
- Podporují nezávislost chování, která je dána svobodou rozhodování a přejímáním odpovědnosti za své chování.

- Pomáhají utvářet pozitivní sebepojetí na základě pozitivního postoje k sobě samému.
- Učí smysluplnému vyjadřování pocitů na základě vlastního rozhodnutí.

Škola přátelská dětem v nejlepším zájmu dětí zahrnuje kromě různých forem výchovné dramatiky také techniky zvládání stresu. Existují příklady dobré praxe z některých evropských zemí, které ukazují efekt tzv. **relaxačních prostor** vybavených prostředky k různým technikám zvládání stresu pro děti nebo využití přestávek k hudební produkci.

Závěrem lze znovu konstatovat, že současná škola není pro většinu dětí místem bezpečným. Ambici to překonat v nejširších souvislostech a respektu práv dětí má právě program Škola přátelská dětem, a to společným úsilím společnosti (klíma ve společnosti, podpora škol a jejich role, programu Škola přátelská dětem, důraz na změnu profesní přípravy pedagogů), komunity (ochota k otevřenému partnerství se školou), školy a rodičů.

Certifikovaný program Školy přátelské dětem pro Českou republiku nemůže vypracovat Ministerstvo zdravotnictví ani jím ustavené Národní koordináční centrum prevence úrazů, násilí a podpory bezpečnosti pro děti, ale je třeba rozvinout spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a samozřejmě také se Svazem měst a obcí a Asociací krajů. To je důvod, pro který je tato publikace pouze v informativní a inspirativní rovině.

VÝCHOVA KE ZDRAVÉMU ŽIVOTNÍMU STYLU

Lze konstatovat, že výchova ke zdravému životnímu stylu tvoří jeden z principů Školy přátelské dětem a to zejména realizací článku Úmluvy o právu dětí na informace a samozřejmě také na to, aby všechno, co se jich dotýká bylo prováděno s respektem jejich nejlepšího zájmu. Snad všichni lidé na světě se shodnou na tom, že zdraví je pro každého člověka favorizovaná hodnota a proto není divu, že nejen dětský fond OSN, ale většina států věnuje podpoře a ochraně zdraví vysokou pozornost. Škola je přirozeným místem, kde jsou děti vyučovány řadě nových dovedností, ale také místem, kde se vytvářejí jejich postoje a způsob života. Zde se nabízí slova A. Warda: ***Průměrný učitel vypráví, dobrý učitel vysvětluje, výborný učitel ukazuje, nejlepší učitel inspiruje.***

Cíle výchovy ke zdravému životnímu stylu jsou dlouhodobě formulovány v hlavních mezinárodních strategických dokumentech podpory zdraví i v dokumentech Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Otawská charta, vydaná v roce 1986 uvádí, že „cílem výchovy ke zdraví je **zvýšit kontrolu nad determinantami svého zdraví** a tak zlepšovat svůj zdravotní stav.“

Zdraví pro všechny v 21. století požaduje „snížit výskyt neinfekčních a infekčních nemocí, zaměřit se na oblast prevence úrazů, péči o duševní zdraví a zejména **změnu životního stylu české populace**“, což je dále specifikováno v dílčích úkolech, které zdůrazňují, že „děti a dospívající mládež by měly být způsobilější ke zdravému

životu a měly by získat schopnost dělat zdravější rozhodnutí. Zdraví 2020, nový strategický dokument Světové zdravotnické organizace pro období 2014–2020 opět zdůrazňuje v cíli č. 3: „**podporovat zdraví a předcházet nemocem**“ a to především v oblasti prevence kouření, nadměrné konzumace alkoholu a obezity.

Současné pojetí zdraví překročilo hranici medicíny a je neoddělitelně spjato s pedagogickými, psychologickými a sociologickými obory. Důraz na životní styl jako hlavní determinantu zdraví se stal klíčovým cílem politiky podpory zdraví nejprve v zahraničí a později i u nás. V souvislosti s pozitivním ovlivňováním zdraví se objevuje pojem **podpora zdraví**. Podpora zdraví zahrnuje veškeré snahy o pozvednutí celkové úrovně zdraví a to jak posilováním plné tělesné, duševní a sociální pohody, tak zvyšováním odolnosti jedince vůči různým nemocem a jejich prevenci. Podpora zdraví se tedy odehrává za účasti jednotlivých občanů, skupin, komunit, organizací i společnosti jako celku. Jednotlivci mohou podporovat své zdraví přijetím zdravého životního stylu a péčí o své životní prostředí, v němž se neustále pohybují. Pravděpodobně nejuvěstižněji definuje podporu zdraví Světová zdravotnická organizace v tzv. Otawské chartě z roku 1986, která tento pojem chápe jako „proces umožňující jedincům zvýšit kontrolu nad determinantami svého zdraví, a tak zlepšovat svůj zdravotní stav“. Vznikla **výchova ke zdraví** nebo také **výchova ke zdravému životnímu stylu**, která zahrnuje činnosti, jejichž cílem je zvýšit zdravotní uvědomění obyvatel, rozšířit znalosti o faktorech, které ovlivňují zdravotní stav, naučit lidi žít zdravějším životním stylem, pečovat o své zdraví a být za své zdraví odpovědný.

Priority výchovy ke zdraví podle věku:

Předškolní věk – zásady správné výživy, pohyb, osobní hygiena, denní režim, základy prevence nejčastějších nemocí, seznámení se s lékařem

Školní věk – zdravý životní styl, správný režim práce a odpočinku, duševní hygiena, sexuální výchova – základy, protikuřácká, protialkoholová a protidrogová výchova, prevence nejčastějších nemocí

Dorostový věk – zdravý životní styl, sexuální výchova – zdravý sexuální život, HIV/AIDS, drogy, kouření, výběr povolání

Rodiče – výchova dětí, zdravý životní styl, prevence kuřáctví, alkoholismu a drogových závislostí dětí a mládeže, zásady prevence a léčby nejčastějších onemocnění, orientace v systému zdravotnictví

Dospělí lidé – zdravý životní styl, vliv pracovního a životního prostředí na zdraví, duševní hygiena – stres, zásady prevence a léčby nejčastějších onemocnění, orientace v systému zdravotnictví

Přijímáme-li zdraví jako jednu z nejdůležitějších hodnot a uznáváme-li nezastupitelnou úlohu školy v jeho podpoře, pak podpora zdraví musí **prolínat celým životem školy**, napříč všemi předměty a týkat se všech lidí ve škole. Není něčím navíc, ale stává se součástí školního kurikula. Proto byla začleněna do vzdělávacích programů České republiky jako jeho povinná součást. Podpora zdraví ve školách je uskutečňována formou výchovy ke zdraví a zdravému životnímu stylu, která zahrnuje témata jako ochrana

zdraví, aktivní život, prevence chorob, zdravá výživa, ochrana před drogovou závislostí a první pomoc. Ve výchově ke zdravému životnímu stylu nesmí jít pouze o podávání informací žákům, ale hlavně o pěstování žádoucích postojů a návyků. (icv.vlada.cz)

Navzdory důrazu, který je již řadu let ve školním kurikulu kladen na výchovu ke zdraví, jsou výsledky epidemiologických šetření psychosociálních determinant životního stylu neuspokojivé. Např. prevalence kuřáctví v populaci se v ČR deset let nemění, ve 13 letech kouří polovina českých dětí a v 15 letech tři čtvrtiny. Nejvyšší podíl všech kuřáků je v nejmladší věkové skupině 15–24 let, kde činí 33,6%. Skutečnost, že v nejmladší věkové skupině je v porovnání s ostatními věkovými skupinami prevalence nejvyšší nedává dobré vyhlídky do budoucna.

V každé škole by měl být kladen důraz na **soulad mezi obsahem výuky ke zdravému životnímu stylu a provozem školy** a vystupováním a jednáním všech zaměstnanců školy, aby výchova ke zdraví skutečně prolínala všemi vzdělávacími oblastmi, byla součástí etického kodexu učitele a byla podporována a rozvíjena spoluprací s rodiči a s celou komunitou.

Vzdělávací oblast *Výchova ke zdravému životnímu stylu* by měla usilovat o **funkční propojení poznatků a dovedností s hodnotovým postojem**, tedy aby se na základě získaných poznatků a osvojených sociálních dovedností (mezilidské vztahy, komunikační dovednosti, dovednosti pro kooperaci, pomáhající a prosociální chování aj.) u žáka postupně formulovaly trvalé postoje k celoživotní podpoře a ochraně zdraví.

Aby se žák uměl aktivně chránit před sociálně patologickými jevy, potřebuje:

- uvědomovat si zdravotní rizika způsobená zneužíváním návykových látek
- pochopit přímé vztahy mezi důsledky jejich zneužívání a životní perspektivou mladého člověka a vyvodit z nich pro sebe odpovědná rozhodnutí
- osvojit si sociální dovednosti (např. dovednosti komunikační obrany v rizikovém prostředí, tzv. odmítací techniky), které sníží jeho selhání na minimum

V pedagogické praxi takový přístup předpokládá využívat funkční mezioborové vazby a zabývat se všemi souvislostmi mezi školním prostředím a učením na straně jedné a zdravím těch, kteří se ve škole setkávají, na straně druhé.

V rámci mezinárodní studie Světové zdravotnické organizace o životním stylu dětí a školáků ve věku 13–15 let (Health Behaviour in School-aged Children) byla zjištěna v roce 2010 následující data: K **úrazům** dochází u 43–46 % dívek a 45–54 % u chlapců napříč věkovými skupinami, ve věku 13–15 let je u chlapců vyšší výskyt úrazů než u dívek.

Výskyt nadváhy a obezity u školáků byl u chlapců v průměru 19% a u dívek 9 %.

Snídání mládeže klesá s věkem, trvale vyšší podíl snídajících je mezi chlapci. V patnácti letech snídá necelá polovina mládeže. Jen menší část respondentů uváděla každodenní konzumaci **zeleniny**. Nejvyšší výskyt byl u 15letých chlapců – 21 % a nejvyšší u 11letých dívek (43 %). **Ovoce** je u mládeže oblíbenější než zelenina, nicméně

denní konzumace klesá s věkem., dívky konzumují ovoce a zeleninu 1,5–2x častěji než chlapci. **Konzumace sladkostí** a slazených nápojů s věkem na rozdíl od ovoce roste. Přibližně třetina každodenně konzumuje sladkosti – 11leté dívky 22 %, 13leté dívky 33 %. V 15 letech je četnost konzumace sladkostí podobná konzumaci zeleniny. U dívek se od 13 do 15 let konzumace sladkostí postupně snižuje. S věkem také klesá míra **čištění zubů**, nedostatečná je u každého třetího, 11letého, v 15 letech už u dvou chlapců z pěti. 2/3 chlapců a 1/3 dívek uvedly, že si čistí zuby alespoň 2x denně. Dívky se s věkem více snaží o **redukci hmotnosti** až na každou čtvrtou v 15 letech. Mezi chlapci se o toto snaží každý desátý, přestože v 11 letech byla tato snaha u obou pohlaví stejná.

Každodenní **pohybovou aktivitu** alespoň jednu hodinu uvádí 30 % 13letých chlapců a 14 % 15letých dívek. Dívky výrazně zaoštalovaly v pohybové aktivitě za chlapci.

Více než polovina respondentů tráví u **TV nebo DVD** během pracovních dní více než 2 hodiny denně bez ohledu na pohlaví. Nejvíce času tráví u televize ve 13 letech. Více než polovina respondentů tráví u **PC** více než dvě hodiny denně během pracovních dní. Dívky tráví u PC výrazně kratší dobu než chlapci a to ve všech věkových kategoriích.

Více než pětina chlapců a čtvrtina dívek v 9. třídách ZŠ (15letých) již získala zkušenost s **pohlavním stykem**. Mezi dívkami se uvádí první zkušenost 9 % ve 14 letech a dalších 14 % v 15 letech. Zkušenost s pohlavním stykem před 14. rokem je sporadická. Mezi dívkami a chlapci není významný statistický rozdíl.

Duševní zdraví je hodnoceno jako položka **životní spokojenost**. Asi 85 % školáků hodnotilo svoji životní spokojenost pozitivně.

Dívky měly tendenci hodnotit ve všech věkových skupinách životní spokojenost hůře než chlapci. S věkem roste rozdíl mezi životní spokojeností dívek a chlapců.

V 15 letech 3 ze 4 dětí bez rozdílu pohlaví pijí **alkohol** každý měsíc, pití všech druhů alkoholu stoupá s věkem, pivo pijí významně více chlapci. Obě pohlaví vykazují téměř lineární růst konzumentů, za posledních 30 dní průzkumu se opila třetina 15 letých.

Je třeba přiznat, že přes velké množství mezinárodních a národních programů se stále nedaří zásadním způsobem ovlivnit životní styl populace a už vůbec ne mladé.

Ke zlepšení situace by mohl přispět profesní etický kodex učitele. Můžeme se inspirovat ukázkou modifikovaného amerického etického kodexu učitele:

1. Pedagog rozvíjí intelektuální, tělesný, emocionální a sociální potenciál každého studenta.
2. Pedagog vytváří, podporuje a zachovává vhodné prostředí k výuce.
3. Pedagog se dále vzdělává a rozvíjí své schopnosti.
4. Pedagog spolupracuje s kolegy a dalšími profesionály v zájmu vzdělávání studentů.
5. Pedagog spolupracuje s rodiči a místní komunitou a buduje důvěru k nim.
6. Pedagog rozvíjí intelektuální a etickou stránku studentovy osobnosti.
7. Pedagog nesmí zneužívat svého postavení vůči studentům.
8. Pedagog se hlásí k ideálům demokracie a v tomto duchu působí na výchovu studentů.

9. Pedagog přistupuje ke svému povolání jako k poslání.
10. Pedagog je morálně bezúhonný a je si vědomi skutečnosti, že jeho jednání je vzorem pro žáky a studenty.
11. Pedagog neupřednostňuje žádného studenta, je spravedlivý a aplikuje rovný přístup ke všem studentům.
12. Dále by ideální učitel měl být flexibilní, optimistický, schopen uvádět teoretické poznání do praxe, důsledný, jasný a stručný, otevřený vůči druhým, trpělivý, vtipný, dostatečně sebejistý, vhodně upravený.

Nezanedbatelnou otázkou je výchova ke zdravému životnímu stylu ve skrytém kurikulu. Při promyšlení rozpracování vzdělávacího obsahu do jednotlivých ročníků je třeba si uvědomit, že podporu a ochranu zdraví škola realizuje ve dvou rovinách. Jednak prostřednictvím tzv. **skrytého kurikula**, kdy se výchova ke zdraví stává součástí každodenního života školy, jednak **formálním kurikulem** v samostatném vyučovacím předmětu nebo implementací výchovy ke zdravému životnímu stylu do jiných předmětů. V rovině skrytého neformálního kurikula je třeba sladit obsah výchovy ke zdravému životnímu stylu, který je zprostředkován žákům v jednotlivých vyučovacích hodinách s provozem školy, a to jak ve škole samotné, tak při spolupráci mezi školou, komunitou a rodinou. Součástí skrytého kurikula výchovy ke zdravému životnímu stylu je školní stravování a spolupráce s rodiči a s komunitou.

Z pohledu školy by výchova ke zdraví měla prolínat napříč všemi vyučovacími předměty. Na 1. stupni základní školy je obsah výchovy zařazen do vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět, na 2. stupni do vzdělávací oblasti Člověk a zdraví, kde je realizována buď v samostatném předmětu, nebo ve funkční integraci s obsahem

jiného vzdělávacího oboru. Při realizaci vzdělávací oblasti výchovy ke zdravému životnímu stylu je třeba klást důraz především na praktické dovednosti a jejich aplikace v modelových situacích i v každodenním životě školy, proto je velmi důležité, aby **celý život školy byl ve shodě s tím, co se žáci o zdraví učí** a co z pohledu zdraví potřebují. Zpočátku musí být vzdělávání silně ovlivněno kladným osobním příkladem učitele (etický kodex), jeho všestrannou pomocí a celkovou příznivou atmosférou ve škole. Později přistupuje důraz i na větší samostatnost a odpovědnost žáků v jednání, rozhodování a činnostech souvisejících se zdravím. (icv.vlada.cz)

Snad každá škola má dnes odborné učebny, vybavené k výuce chemie, fyziky, cizích jazyků, ICT aj. Nebylo by vhodné zařídit i **učebnu výchovy ke zdravému životnímu stylu**? V rámci této učebny by se mohla vyučovat i první pomoc jako součást výchovy ke zdraví, dopravní výchova, ale také prevence kouření, škodlivého užívání alkoholu, zdravá výživa aj. Učebna by byla vybavená pomůckami, které demonstrují množství dehtu v tabákovém kouři, obrazy a modely orgánů poškozených alkoholem a kouřením, panely se zdravotními statistikami, ukázkami talířků zdravé výživy apod.

V případě **integrace výchovy ke zdraví** se nabízejí dvě možnosti. V rámci mezipředmětových vztahů začlenit informace z primární prevence, podpory a ochrany zdraví (např. zdravotní a ekonomické důsledky kouření a jiných legálních drog, konzumace alkoholu, poruchy příjmu potravy, prevence sexuálně přenosných nemocí, prevence úrazů, prevence šikany, kyberšikany, xenofobie, prokrastinace atd.) do jednoho až dvou příbuzných předmětů jako **jednotlivá témata** (pro snazší integraci) a pak současně posílit i časovou dotaci daného předmětu nebo **implementovat je do co**

největšího počtu všeobecných předmětů způsobem, při kterém se použijí jako základ, na kterém si učitel vystaví vysvětlení svého plánovaného tématu, které by tak bylo vysvětleno prostřednictvím informací z oblasti primární prevence, podpory a ochrany zdraví. Např. shoda podmětu s přísudkem bude vysvětlena na článku o zdravotních důsledcích kouření. V podobném duchu může být připraveno i procvičování gramatických jevů apod.

Vzhledem k tomu, že většina námětů primární prevence začíná být důležitá právě mezi 6. a 10. rokem věku žáků, je důležité zařadit je již na první stupeň ZŠ. Témata podpory a ochrany zdraví by mohla být začleněna např. jen k několika tématům daného předmětu za rok, počet by závisel na vhodnosti skloubení či propojení tématu daného předmětu a tématu podpory zdraví. Nejednalo by se o výchovu ke zdravému životnímu stylu v užším slova smyslu, ale o jakési **podprahové působení na myšlení a postoje žáků**, kteří by prostřednictvím obvyklých témat z českého jazyka, matematiky, fyziky atd. získávaly „mimořádně“ informace o zdravém životním stylu. Výběr vhodných témat by závisel na uvážení pedagogů. Obvyklá témata všeobecných předmětů by byla odučena za použití informací z oblasti podpory zdraví. Např. na článku o důsledcích škodlivosti kouření by se žák učil, jak ovlivní rodinný rozpočet výdaje kuřáků a výdaje za alkohol, druhá mocnina by byla vysvětlena na výpočtu Body mass indexu, v ICT by se srovnávaly grafy střední délky života ve vztahu k životnímu stylu atd., v zeměpise by žák vytvářel mapu spotřeby cigaret a alkoholu vztaženou k průměrné střední délce života i době, strávené ve zdraví a v nemoci v různých zemích atd. Text by tedy posloužil jako prostředek k získání vědomostí z daného předmětu (větný rozbor, mocniny, přímá úměra), přesto by myšlení a postoje

žáků tyto informace podvědomě ovlivňovaly. Výchova ke zdraví by se tak vyučovala nejen 1–2 hodiny týdně, ale desítky dalších hodin by se s tématy (zdravý životní styl, škodlivé účinky kouření, možnosti odvykání kouření, účinky škodlivého pití alkoholu, výchova k reprodukčnímu zdraví, prevence obezity, poruchy příjmu potravy, prevence úrazů) seznamovali žáci nepřímo v ostatních vyučovacích předmětech. Tito učitelé by s tématy pouze pracovali jako s jakýmkoli jiným textem, příkladem, rovnicí apod. Případné dotazy by žáci konzultovali se svým vyučujícím Výchovy ke zdraví, se kterým by si také učitel všeobecného předmětu připravil vyučovací hodinu.

Rozšíření témat podpory zdraví do ostatních předmětů by tak představovalo **systemový nástroj podpory zdraví**, který by mohl významně přispět ke zvrácení nepříznivých trendů v oblasti užívání legálních drog, alkoholu, nárůstu obezity a cukrovky 2. typu, která vzniká v důsledku obezity atd.

Témata vhodná pro implementaci výchovy ke zdravému životnímu stylu do všeobecných předmětů by se měla zaměřit především na legální a ilegální drogy, léky, správnou výživu (poruchy příjmu potravy, energetická skladba potravin, potravinová pyramida), pohybovou aktivitu jako prevenci obezity a jiných onemocnění, všechny typy a formy násilí, šikanu a kyberšikanu, rizikovou virtuální komunikaci, vandalismus, patologické hráčství, xenofobii, extremistické skupiny, prevenci HIV/AIDS a jiných sexuálně přenosných chorob, infekčních onemocnění, ale také poskytování první pomoci, dopravní výchovu a prevenci úrazů. Vhodné by bylo také věnovat se vztahům ve vrstevnickém kolektivu, škole, komunitě, společnosti s respektem intrakulturních a interkulturních rozdílů a za přispění dospělé i seniorské generace. Odborné informace by měly být kon-

zultovány s příslušnými specialisty v podpoře a ochraně zdraví, aby byla zajištěna jejich validita. Možné pro pedagogy je také využívat statistické přehledy Ústavu zdravotnických informací a statistiky, Světové zdravotnické organizace, tzv. mezinárodní a národní akční plány v oblasti zdraví apod.

Závěrem připomeňme informaci Pedagogické fakulty v Plzni, která uvádí, že podle různých průzkumů, týkajících s efektivitu zapamatování učiva se zjistilo následující. Nejen žáci, ale všichni si nejvíce zapamatují to, co se pokouší naučit druhé.

Následující data ukazují efektivitu různých forem učení:

- 5–10 % zapamatováno z toho, co slyšíme
- 15 % zapamatováno z toho, co vidíme
- 20 % zapamatováno z toho, co současně vidíme a slyšíme
- 40 % zapamatováno toho, o čem diskutujeme
- 80 % zapamatováno toho, co přímo zažijeme nebo děláme
- 90 % zapamatováno toho, co se pokoušíme naučit druhé

To je důvod, proč je v poslední době kladen důraz na tzv. projektovou výuku a zážitkovou výuku. Existuje reálný předpoklad, že budeme naslouchat dětem, pak se dozvíme, že právě tyto formy výuky je baví, preferují je a pociťují jejich nedostatek.

Výchovu ke zdravému životnímu stylu by měly doplňovat tematicky zaměřené školní nástěnky připravované samotnými žáky, rozmanité soutěže v rámci nejen školy, ale třeba i pro rodiče a komunitu, výstavky a iniciativy pro společně trávený volný čas s rodiči a celou komunitou zaměřené na podporu zdraví a zdravý způsob života. Podpora zdraví musí **prolínat celým životem školy**, napříč všemi předměty a týkat se všech lidí ve škole.

PARTICIPACE DĚTÍ

Řekne-li se PARTICIPACE dětí, ve škole, mnoho dospělých ať už pedagogů nebo rodičů se vyděsí či pohorší. Přitom v demokratickém státě jako je Česká republika, se očekává, že každý občan bude aktivně participovat na svém životě, bude chodit k volbám, orientovat se v dění ve svém městě či státě, vyjádří se k případné výstavbě nové dálnice či bude umět diskutovat se starostou při předání petice na rekonstrukci dětského hřiště. A kde jinde, než ve škole se tomuto mají děti, občané České republiky, naučit. Dlouhodobě se setkávám s názory, že děti jsou na zapojování se do dění ve svém okolí či k vyjadřování se k nejrůznějším otázkám ještě malé a jejich čas přijde později, ideálně s dospělostí. Opak je ale pravdou, a právě škola by měla být jedním z míst, kde se dítě připravuje na svůj život ve společnosti, tudíž se vedle počítání do sta, gramatiky a cizích jazyků, musí naučit i vyjádřit svůj názor, participovat a být aktivním občanem.

Dnes velmi oblíbené rámcové vzdělávací programy myslí na *výchovu k občanství* a zařazují ji jako povinnou součást vzdělávací oblasti *Člověk a společnost*. Je ovšem plně na škole, jak výchovu k občanství pojme. Buď jako samostatný předmět, nebo jej může integrovat do příbuzných vzdělávacích oborů (např. ve výchově ke zdraví, dějepisu, ...), či průřezových témat např. *Výchova demokratického občana*. V praxi je ale jen velmi málo škol, případně osvědčených pedagogů, kteří umějí vhodně a použitelně s tímto tématem pracovat. Zpravidla se za výchovu k občanství počítá fakt, že žáci znají státní symboly a pojmenují alespoň

3 prezidenty zpětně. V lepším případě škola považuje za výchovu k občanství zřízení školní samosprávy (nebo i školního parlamentu dětí a mládeže). V tomto ohledu se jedná o **využití § 21 zákona číslo 190/2004 Sb. – Školského zákona**, který říká, že pokud žáci projeví zájem o vznik samosprávy, ředitel školy musí vznik umožnit. Školní samospráva pozitivně ovlivňuje chod školy, díky němuž je možná lepší komunikace mezi žáky i učiteli. Pomocí vzájemného dialogu nacházejí společná řešení a ustupuje se takto od direktivního řízení školy, které často mladí špatně chápou.

Participace žáků by měla být demokratická a neformální, a to i podle projektu UNICEF Škola přátelská dětem. V praxi to znamená, že se žáci budou učit zcela v běžných aktivitách rozhodovat, spolupracovat, diskutovat, volit si, přijmout odpovědnost za svůj názor i výsledek, respektovat názor druhého.

Dobrym příkladem může být například školní výlet. Každá třída by na konci školního roku měla absolvovat společnou akci mimo běžné prostředí školy. Známe ale školy, které zůstanou na školním dvorku, jelikož se bojí rizika jet s kolektivem mimo běžný prostor. Přitom se vše dá udělat jinak, ke spokojenosti všech a bez rizik. Pokud žáky zapojíme do výběru a diskuse o vhodný výlet pro celý kolektiv, nastavíme mantinely (např. počet dní, cena), dáme prostor k vyjádření všem potenciálním účastníkům. Je pravděpodobnější, že bude zvolen výlet podle představ většiny. Navíc žáci získají přirozenou odpovědnost a jejich účast na výletě bude o 100% jiná, než kdyby jen do třídy přišel pedagog a řekl by: „Vážení, 27. 5. pojedeme na Okoř, máme to blízko, již jsem tam byl s ročníky před Vámi, a proto jsem se rozhodl, že pojedeme povinně sem.“ Asi mnozí z nás si umíme představit výraz v obličeji a motivaci mnohých žáků této třídy.

Participaci ve škole lze rozdělit na:

1. třídní
2. celoškolní
3. mimoškolní

Všechny varianty jsou pro žáky i školu velmi důležité. Aplikováním tak škola docílí lepšího klimatu na škole.

Třídní participace

Je velmi vhodná na začátek seznámení žáků s participací jako takovou. Jednotlivé formy participace mohou napomoci ke stmelení kolektivu a pochopení principu spolurozhodování. Vždy je tu důležitá role pedagoga. Ten musí napomáhat žákům vést diskusi, nastavit pravidla, uvědomovat si propad názorů či aktivit. Není třeba, aby pedagog vše direktivně řídil, ale jeho role by měla být poradní, koordinační. Alespoň do doby, než jeho žáci budou schopni částečné samostatnosti. Nicméně i v době, kdy žáci plně chápou a umí používat demokratické principy v kolektivu, je role pedagoga důležitá. On patří do týmu a má v něm svá práva; zároveň má za žáky a jejich aktivity zodpovědnost a je nutná spolupráce všech aktérů. Ideální příklad třídní participace je volba předsedy třídy, který bude hájit zájmy svých spolužáků v rámci školy ve školním parlamentu dětí a mládeže.

Celoškolní participace

Velmi dobře použitelná při zapojení žáků do chodu školy od školních plesů, projektových dnů, výzdoby školy, zlepšení klimatu při změnách, diskusemi nad rozvrhem apod. Mnoho škol zjistilo, že pro zjednodušení demokratických procesů ve škole a to hlavně při

vyjadřování názorů žáků se osvědčil vznik a fungování školní samosprávy (školní parlament dětí a mládeže, studentský rada, apod.). Školní parlament je žákovská skupina tvořená z předsedů tříd, snažíci se uplatnit své zájmy a zájmy svých vrstevníků v prostředí své školy, například zlepšit výuku, vzájemné vztahy mezi pedagogy a žáky. Žáci prosazují své zájmy především pomocí dialogu s vedením školy, nalézáním společných kompromisů, ale také pořádáním akcí, jejichž rozpětí a zaměření sahá od sbírek pro dětské domovy po pořádání diskusí s osobami veřejně činnými. Vhodné je roční volební období, aby si žáci co nejvíce osvojili metody voleb a měli také možnost se zapojovat ve větším počtu. Současně jsou tak konfrontováni se skutečným řešením, kdy dotyčný neplní svou funkci podle vůle svých voličů. Je to důležité i do dospělosti. Děti musejí vnímat zodpovědnost při volbě a možné změny zástupců při neplnění úkolů i v případě komunální či vrcholové politiky. Důležitá je zde i role pedagogů a vedení školy. Pokud na škole existuje školní samospráva, je na plné zodpovědnosti těchto dospělých, aby se členy vedli dialog a spolupracovali s nimi. Jen tak se žáci naučí participovat.

Školní samosprávy mají v naší historii kořeny již za T. G. Masaryka, který výchovu k občanství na školách považoval za velmi důležitou pro rozvoj státu. V České republice se tato uskupení žáků rozšířila nejvíce v devadesátých letech. Tento trend pokračuje i nyní, jak může potvrdit již dříve zmíněný Školský zákon č. 190/2004 Sb., § 21 o vzniku samospráv.

Mimoškolní participace

Poslední dobou se setkávám s názory, že školu zajímají aktivity žáků jen na půdě školy a mimo školu si leckterá škola dobře zvolí,

kteřé aktivity svých svěřenců podpořít či nikoli. Zpravidla to bývají především vědomostní olympiády či sportovní disciplíny nejrůznějšího typu. Pro občanskou společnost je ale velmi důležité, aby škola podporovala dobrovolnictví, práci pro blaho druhých a participaci mladých. Ať už se jedná o vedení skautského oddílu, či fungování v městském parlamentu dětí a mládeže. Žáci tak nejen tráví svůj volný čas záslužnou činností, ale zároveň se neformálním vzděláváním naučí spoustu užitečného pro využití i při své výuce na dané škole. Dlouhodobě se ukazuje, že děti, které se aktivně podílejí na chodu školy, města, kraje (učí se participovat na svém okolí) si zvyšují své klíčové kompetence a stávají se úspěšnějšími při dalším studiu i profesním zaměření. Toto je z dlouhodobého hlediska velmi důležité a nutné u mladých lidí podporovat.

Klíčové kompetence:

- kompetence k učení
- kompetence komunikativní
- kompetence k řešení problémů
- kompetence sociální a personální
- kompetence občanské
- kompetence pracovní

Možnosti mimoškolní participace:

Městský parlament dětí a mládeže = uskupení zvolených zástupců jednotlivých školních parlamentů, jejichž zájmy zasahují do každodenního dění ve městě. Svými názory, aktivitami, nápady a podněty neustále vytváří nový prostor pro komunikaci všech generací a řešení nejrůznějších otázek. Některá města a obce zřizují při

svých radách, zastupitelstvech tato uskupení jako poradní orgán starosty, různých pracovních skupin či komise. V těchto oficiálních orgánech je dán různý prostor k participaci a také se diskutují různá témata. Mladí lidé však mají možnost se oficiální cestou vyjadřovat k otázkám, které se jich týkají a jsou jim předkládány k projednání.

Zpravidla to bývají otázky využití volného času, obnova zeleně, kulturní vyžití, doprava či pracovní možnosti pro studenty ve městě.

V praxi pak parlamenty dětí a mládeže organizují různé koncerty, diskuse, soutěže a závody pro své vrstevníky i širokou veřejnost. Pomáhají vedení města zjišťovat názory mladých na jednotlivá témata formou ankety mezi vrstevníky apod.

Krajský parlament – zastupitelstvo dětí a mládeže = uskupení jednotlivých městských parlamentů dětí a mládeže, kam má právo každé město vyslat své zástupce. Jejich hlavními cíli je vytvořit prostor pro diskusi mládeže, vhodným způsobem upozorňovat na problémy mládeže v daném kraji, prezentovat zájmy dětí a mládeže v oblasti vzdělávání, využití volného času, sportu, kultury atd. Šíření myšlenky Úmluvy o právech a povinnostech dítěte, Listiny základních lidských svobod, Ústavy ČR, informovat o nich děti, mládež i dospělé ve svém okolí. Pořádat drobné akce pro děti a mládež, seznamovat děti a mládež s možnostmi účasti na pořádaných akcích a o celkovém zapojování se do dění ve svém okolí.

Národní parlament dětí a mládeže (NPDM) = celorepublikový
– Patří pod program Participace, je vrcholnou strukturou veškerých struktur parlamentů, zastupitelstev a jinak pojmenovaných usku-

pení dětí a mládeže pracující na participaci v ČR. Je to dobrovolné a apolitické uskupení jednotlivých parlamentů dětí a mládeže fungující na demokratických principech. NPDM je výhradním nositelem myšlenky participace a výchovy k občanství v rámci ČR.

Tento projekt vznikl již v roce 1997. Jeho hlavní myšlenka byla převzata z Francie a za tehdejší pomoci MŠMT byla vyvinuta snaha k vzájemnému setkávání mladých, kteří se chtějí podílet na veřejném dění a není jim lhostejné, co se v jejich okolí děje. NPDM se snaží hájit zájmy mládeže na celorepublikové úrovni. Spolupracuje s různými národními institucemi a vyvíjí aktivity k rozvoji a osvětě mládeže v otázkách, které se jí bezprostředně týkají. Pořádá kulaté stoly, diskuse s odborníky na různá témata a upozorňuje mladé na jejich práva i povinnosti. Pomocí vzájemné komunikace přispívá do veřejné diskuse a částečně tak ovlivňuje dění na národní scéně, týkající se dětí a mládeže. Nejrůznějšími projekty se zaměřuje i na rozdílné skupiny mládeže a na jejich odlišné problémy. Zároveň funguje jako poradna pro již existující parlamenty s jejich problémy nebo pomáhá mládeži nové parlamenty zakládat a tím rozšiřovat strukturu. Touto pomocí se snaží NPDM dotvořit strukturu do co nejlepší podoby, aby každý mladý člověk měl kolem sebe někoho, na koho se může obrátit s připomínkou či prosbou. Díky svým kontaktům spolupracuje NPDM i se zahraničními partnery a parlamenty, díky nimž přijímá cenné informace, které dále šíří mezi českou mládež. Soustřeďuje se na problémy, se kterými se potýkají v jiných zemích, navazuje spolupráci, z níž se později těží tvorbou mezinárodních projektů.

Vedení NPDM je voleno po zasedání zástupců krajů vždy jednou ročně. Za každý kraj jsou zvoleni dva zástupci do Předsednictva NPDM z nichž jeden je zároveň i v Radě NPDM. Z takto zvolené Rady je dále zvolen předseda a dva místopředsedové NPDM pro roční období. Nad tím vším dohlíží koordinátor, v dnešní době koordinátorka. NPDM vydává svůj časopis *Parlamenták*, který je určen pro všechny parlamenty dětí a mládeže, žáky základních a středních škol, jejich učitele, koordinátory, aj. nestátní neziskové organizace pracující s dětmi a mládeží. Některé nestátní neziskové organizace pracující s dětmi a mládeží si připravují vlastní stanoviska k určitým celospolečenským tématům skrze proces participace jejich členů.

Závěrem této kapitoly jsem vybrala jeden příklad participace dětí a mládeže na všech úrovních. V roce 2009 se v médiích objevila reportáž na téma „Školní uniformy“, ve které se vyjadřovali učitelé, ředitelé školy, rodiče zda by české děti měly nosit školní uniformy. Ovšem názor dětí se zcela vytratil a v reportáži nebyl. Na následném zasedání Rady a Předsednictva Národního parlamentu dětí a mládeže nastala diskuse na toto téma. Hlavně se členům nelíbilo, že dospělí rozhodují o tom, co by měly děti nosit každý den na sobě do školy. Na návrh zástupkyň z Olomouce se odhlasovalo, že NPDM vytvoří anketu a zjistí tak názor dětí a mládeže na školní uniformy. Sběr dat se zajistil pomocí struktury parlamentů dětí a mládeže na úrovni škol, měst, krajů.

Nejprve bylo potřeba vytvořit jednoduchý dotazník, který však nesměl obsahovat zavádějící odpovědi. Zároveň musel být jednoduše zpracovatelný a dostupný pro velké množství respondentů. Proto se nakonec skládal z jediné otázky a sedmi různých odpovědí:

Jaký je Váš názor na zavedení školních uniforem?

- a) Jsem pro jejich zavedení jak na základních, tak na středních školách.
- b) Jsem pro jejich zavedení jen na ZŠ.
- c) Jsem pro jejich zavedení jen na gymnáziích.
- d) Jsem pro jejich zavedení, ale jen za reprezentačními účely (koncerty, dny otevřených dveří).
- e) Nevím, záleželo by na ceně a vzhledu.
- f) Jsem proti, nápad se mi nelíbí.
- g) Jiná možnost.

Jednotlivé odpovědi se následně zapisovaly do přehledné tabulky, která obsahovala tyto údaje: jméno, rok narození, pohlaví, odpověď a podpis. S formuláři listu A4, kde bylo možné zaznamenat až 36 odpovědí, se členové NPDM vydali mezi své vrstevníky.

Celý výzkum probíhal ve více než deseti městech České Republiky a zúčastnilo se ho 1769 respondentů ve věku od deseti do šedesáti tří let. Nejpočetnější skupinu tvořili studenti narození mezi roky 1988 až 1994, tedy dnešní mládež. Ženy pak počtem 1076, tedy 61 % převažovaly muže, kteří tvořili zbylých 39 %. Tabulka ukazuje četnost jednotlivých odpovědí.

Školní uniforma – celkový výsledek:

a) pro zavedení na zš, sš	268
b) pro zavedení na zš	86
c) pro zavedení na gymnáziích	168
d) pro zavedení za reprez. účely	237
e) neví	343
f) proti	599
g) jiná možnost	68

Jak je patrné, názory mládeže na nošení uniforem se poněkud liší. Za povšimnutí stojí také devatenáctiprocentní zastoupení možnosti „nevím“, na kterou se respondenti odvolávali zejména v souvislosti s cenou a vzhledem stejnokrojů. Pokud by se však měly uniformy zavádět, dle většiny studentů by se toto opatření nemělo týkat jen základních škol. Také nebyl potvrzen původní předpoklad, že ženy budou mít ohledně uniforem na rozdíl od mužů značně odlišný názor. Naopak, jejich odpovědi se téměř shodovaly, rozdíl tvořil maximálně 5 %. Z rozhovorů s respondenty také většinou vyplynulo, že mají strach především z pořizovacích cen uniforem. Podle některých by také bylo nejlepší, aby každá škola zavedení stejnokrojů řešila individuálně, dle možností svých studentů.

Po zpracování této ankety jsme sepsali tiskovou zprávu a obeslali média s názorem mladých lidí na školní uniformy. Podařilo se nám i otevřít diskusi s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a představit jim výstup. Na tomto příkladu je vidět přímá participace dětí ve svém životě. Věcí veřejnou byly ony uniformy a participací bylo zjištění názoru pomocí ankety a následné diskuse s aktéry, kteří o věci mohou rozhodovat. Do dnes je tento výzkum jediný v České republice a kdykoli se média opět zabývají školními uniformami, oslovují Národní parlament dětí a mládeže, zda je názor dětí na uniformy stále stejný. Zároveň do dnes školní uniformy nebyly plošně zavedeny.

LITERATURA

Havlíňová M., Kopřiva P., Mayer I., Vildová Z. a kol: *Program podpory zdraví ve škole. Rukověť projektu Zdravá škola*. Portál Praha. vyd. 1. 1998. ISBN 80-7178-263-7

Manual Child Friendly Schools. UNICEF. New York, USA. 2009. ISBN 978-92-806-4376-3

NEMES. *Svoboda ve vzdělávání a česká škola. Projekt transformace*. Praha, vlastním nákladem. 1991

Nosál K. *Zájem dítěte*. www.cijedite.cz (23. 8. 2012)

Škola podporující zdraví. <http://www.program-spz.cz> (30. 5. 2012)

Úmluva o právech dítěte. Sbírnka zákonů č. 104/1991

Vaničková E. *Škola přátelská dětem*. Hygiena. 2012. 57(2), 72–74. SZÚ Praha. TIGIS. ISSN 1802-6281

<http://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/>

OBSAH

Úvod <i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	5
Smysl, rámec a koncept modelu UNICEF	
<i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	9
Klíčové principy <i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	23
Nejlepší zájem dětí a základní potřeby dětí	
<i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	31
Umístění, stavební podmínky a dispoziční řešení základních škol, mikroklimatické podmínky.	
<i>MUDr. Věra Faierajzlová</i>	39
Škola a komunita <i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	55
Škola jako ochraňující prostředí <i>MUDr. Eva Vaníčková, CSc.</i>	59
Výchova ke zdravému životnému stylu <i>MUDr. Marie Nejedlá</i> ...	73
Participace dětí <i>Jana Votavová</i>	85
Literatura	95

